

Willem die de Madoc maakte, he

Van kwaad tot erger

Nationaalsocialistische ideologie in het vervolghet verhaal van Van Genechten over Reynaert, Boudewijn en Jodocus

CAREL JANSEN

Op 15 november 1937 verscheen in het NSB-tijdschrift *Nieuw Nederland* een opmerkelijk en kwaadaardig vervolghet verhaal op de *Reynaert*,¹ geschreven door Robert van Genechten.² In 1941 volgde een tweede versie, nu in boekvorm. Daarmee was het nog niet gedaan. In 1942 maakte de Vlaming Paul Hardy er een hoorspel van en in 1943 kwam er een tekenfilm, geproduceerd door Egbert van Putten. Van de hand van J.C. Nije verscheen in 1942 in een ander NSB-blad ook een vervolghet verhaal op het vervolghet verhaal van Van Genechten.

Aan het boek van NSB'er Van Genechten en de daarop gebaseerde film van Van Putten is in de literatuur al serieus aandacht besteed. De belangrijkste publicatie over het boek uit 1941 is een artikel van Frits van Oostrom in 1984 in *Literatuur*; over de film verscheen in 2010 in *Tiecelijn* een uitvoerige studie van Egbert Barten.³ Veel minder is er bekend over Van Genechtens tijdschriftversie uit 1937, het hoorspel van Hardy en het vervolghet verhaal van Nije. Met dit artikel wil ik een aantal lacunes opvullen in de kennis over de vijf antisemitische Reynaertversies, die begonnen met het verhaal in *Nieuw Nederland*. Met name zal ik ingaan op de relatie tussen enerzijds de wijze waarop de nationaalsocialistische bewerkers en auteurs – Van Genechten voorop – het Reynaertverhaal gebruikten om hun ideeën te propageren en anderzijds de politieke en ideologische verhoudingen binnen de NSB.

Het artikel volgt de chronologie van de nationaalsocialistische Reynaertversies. Eerst gaat het over de verschillen tussen de tijdschriftversie uit 1937 en het boek van vier jaar daarna. Hoe verhouden de ontwikkelingen in het verhaal van Van Genechten zich tot zijn nationaalsocialistische betogen in andere publicaties en tot de werdegang in het denken binnen de NSB? Daarna besteed ik aandacht aan het hoorspel, waarvan tot nu onduidelijk was of en zo ja wanneer het in Nederland en Vlaanderen werd uitgezonden. Die vraag kan nu worden beantwoord. Dan bespreek ik het vervolgverhaal van Nije. Zover mij bekend is daarvoor in de Reynaertliteratuur nog niet eerder aandacht geweest. Wat is dat voor een verhaal, en welke politieke aanleiding was er voor Nije om het aan een lezerspubliek van NSB'ers te presenteren? Aan het eind van het artikel ga ik nog in op de animatiefilm naar aanleiding van het boek van Van Genechten. Waarom is die maar één keer vertoond, ondanks de onmiskenbare kwaliteit van de tekeningen? Wat mankeerde er wellicht aan de film in de ogen van de NSB-top en de Duitsers die bij de eerste en meteen ook laatste vertoning aanwezig waren?

Ook de figuur van Van Genechten zelf komt op een aantal plaatsen ter sprake. Wat was zijn achtergrond; wat was de politieke lijn die hij voorstond? Wat was zijn positie binnen de NSB voor 1940 en in de eerste jaren van de oorlog? Waarom verloor hij die positie in de loop van 1942 en raakte hij toen uit de gratie van de Duitsers? Wat was de aanleiding voor zijn twee mislukte zelfmoordpogingen in 1943? Van wat voor complot vreesde hij het slachtoffer te worden? Wat gebeurde er met hem in de laatste jaren van de oorlog? In hoeverre voelde hij zich als maker van propagandamateriaal medeverantwoordelijk voor de misdaden van het regime dat daarmee werd ondersteund?

Het verhaal van Van Genechten

Robert van Genechten was een van de meest prominente figuren in de NSB, de belangrijkste nationaalsocialistische partij van Nederland voor en

tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van 1938 tot 1943 was hij hoofd van de afdeling Vorming, die de politieke scholing van NSB-leden tot taak had. In september 1940 werd hij ook benoemd tot leider van het Opvoedersgilde. Doel van deze NSB-organisatie was 'de herziening van opvoeding en onderwijs in volkschen zin'.⁴ Acht jaar lang, van 1936 tot 1944, was hij redacteur van het nationaalsocialistische tijdschrift *Nieuw Nederland: Maandblad voor economie, staatkunde en cultuur*.⁵ Van Genechten maakte volop gebruik van dit podium om de ideologie van de NSB uit te dragen en om er een grote hoeveelheid artikelen in te publiceren die waren bedoeld om de ideeën van de leiding van theoretische onderbouwing te voorzien. Die artikelen waren stevast beschouwingen over het soort onderwerpen dat in de ondertitel van het tijdschrift werd aangeduid: economie, staatkunde en cultuur.

Eén keer koos Van Genechten voor een andere vorm dan een (semi) wetenschappelijke uiteenzetting: het fictieverhaal *Van den Vos Reinaerde*. Daarmee wilde de auteur, 'een boerenjongen uit Kempenland' in wie

de lezer gemakkelijk Van Genechten zal hebben herkend,⁶ voor de lezers van *Nieuw Nederland* een vervolg vertellen op de bekende Reynaertgeschiedenis, met in een van de hoofdrollen Jodocus 'het neushoorn-dier'.

Afb. 1. Opening *Van den Vos Reinaerde*
(Van Genechten, 1937).

Onlangs nog kreeg het vervolgverhaal van Van Genechten kort aandacht van historici. In het tweede deel van hun uitgebreide trilogie over de NSB stellen Edwin Klijn en Robin te Slaa (2021) met recht dat Van Genechten met zijn Reynaertverhaal bewees een overtuigende antisemiet te

zijn (p. 543). Een eindnoot bij deze passage illustreert hoezeer tot nu toe onopgemerkt is gebleven dat Van Genechten niet één maar twee versies maakte van zijn vervolgverhaal. Klijn en Te Slaa geven een correcte titelbeschrijving van het verhaal zoals het in 1937 in *Nieuw Nederland* verscheen. Direct daarna verwijzen de auteurs met een 'Zie ook' naar het artikel van Van Oostrom uit 1984 (p. 953).⁷ Bij Van Oostrom gaat het echter niet om de publicatie uit 1937 in *Nieuw Nederland*; die versie wordt door hem ook niet genoemd. Het antisemitische verhaal van Van Genechten dat Van Oostrom als eerste navertelt en analyseert, betreft de versie die vier jaar later verscheen.

In het begin van 1941 werd het verhaal van Van Genechten onder de titel *Van den Vos Reynaerde, Ruwaard Boudewijn en Jodocus* in boekvorm uitgegeven door de Amsterdamsche Keurkamer. Deze nationaalsocialistische uitgeverij publiceerde ook *Mijn kamp*, de Nederlandse vertaling van Hitlers *Mein Kampf* (1925). Het boek van Van Genechten was een verkoopsucces. Meteen in 1941 verschenen er twee drukken met een totale oplage van 10.000 exemplaren.⁸ Aan de bekendheid van het boek in NSB-kringen werd allicht bijgedragen door een opvallende advertentie. Op de laatste, ongenummerde pagina van de vierde druk van *Mijn kamp* werd reclame gemaakt voor het boek van Van Genechten over de *Reynaert*.

Afb. 2. Advertentie voor het boek van Van Genechten in *Mijn kamp* (vierde druk).

Van den
Reynaerde

Niet alleen Klijn en Te Slaa stellen het boek van Van Genechten en diens artikel in *Nieuw Nederland* aan elkaar gelijk. Ook anderen doen dat. Zo schrijft Jorien Hollaar in 2017, in navolging van een *Volkskrant*-artikel van Gerard Groeneveld en Egbert Barten (1991), dat het verhaal van Van Genechten ‘voor het eerst [verscheen] in het tijdschrift van de NSB Nieuw Nederland in 1937’ en ‘in 1941 in boekvorm met afbeeldingen van Maarten Meuldijk’ (p. 127). Barten (2010) stelt in zijn artikel in *Tiecelijn*: ‘Had het antisemitische werk toen het in afleveringen in het NSB-blad verscheen nog weinig weerklank gevonden,⁹ dat werd anders toen het in het inmiddels bezette Nederland van 1941 bij de nationaalsocialistische uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer als boek verscheen’ (p. 114).¹⁰

Inderdaad, voor de boekversie was er binnen de NSB veel meer aandacht dan voor de tijdschriftversie van vier jaar daarvoor. Daarover is in het NSB-weekblad *Volk en Vaderland* (verder: *VoVa*) van 5 november 1937 in een aankondiging van het novemnummer van *Nieuw Nederland* alleen deze korte passage te vinden: ‘Dr. Van Genechten schrijft onder den titel “Van den Vos Reinaerde” in den geest van het oude Dietsche dierenverhaal een persiflage op den tegenwoordigen politieken toestand’ (p. 5). Over de boekversie daarentegen verscheen op 28 maart 1941 in *VoVa* al direct een uitvoerige, juichende bespreking met als kop ‘Het neushoorn dier Jodocus in de Dietsche landen’ en als bovenschrift: ‘Vervolg op den Vos Reynaerde. Prachtig staal van volksche kunst’. In het krantenartikel worden onder meer de volgende kwalificaties gegeven: ‘Zoo door-en-door Dietsch is dit boek dat oud en jong er zich mee zal vermaken’, en ‘Afgezien van de op zichzelf al groote verdienste, zich aan den volkschen toon van het oude vermaarde boek te hebben gehouden en tegelijk in die sfeer met nieuwe vondsten en geestige trekjes als afgerond geheel een werkelijk “vervolg” te hebben gemaakt, is deze nieuwe Reynaert een prachtig staal van satyriek tendenz-kunst’. Naar de eerder verschenen versie van het verhaal wordt slechts kort verwezen: ‘Reeds lang vóór 10 Mei 1940 heeft Van Genechten dit dierenepos verbeeld, maar het miste toen nog de zwart-wittekeningen van Meuldijk, waarvan er meer dan veertig tusschen den tekst voorkomen’ (p. 5). Andere verschillen worden in het *VoVa*-stuk uit 1941 niet genoemd.

In de tweede druk van het boek *Zwaard van de geest* (2009) vermeldt Gerard Groeneveld dat het verhaal van Van Genechten in 1941 werd gepresenteerd als ‘het nieuwe geestige vervolg van het middeleeuwse dierenepos’.¹¹ Over deze boekversie zegt hij dat die ‘in 1937 al te lezen [viel] in *Nieuw Nederland*, het culturele maandblad van de NSB, waar het toen weinig weerklank vond’ (p. 188). In Groeneveld (2019, p. 271) staat vrijwel letterlijk hetzelfde. In een artikel in *Dietsche Warande & Belfort* uit 2008 wijst Groeneveld erop dat het verhaal in het tijdschrift alleen uit tekst bestond, terwijl het boek overvloedig is geïllustreerd door Meuldijk, huistekenaar van de NSB. Verder noemt hij geen verschillen (p. 55).

Verschillen tussen de tijdschrift- en de boekversie worden ook niet genoemd in de recentste versie van *Bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden* (2004; 2014). Waar daar melding wordt gemaakt van het boek van Van Genechten wordt eraan toegevoegd: ‘In november 1937 in: *Nieuw-Nederland*’ (lemma 81). Wel wordt in de bibliografie verwezen naar een bijzondere versie die Wim Gielen in 1998 in *Tiecelijn* al signaleerde: *Reintje de Vos* (lemma 133). De uitgave met die titel was identiek aan het boek uit 1941, maar had ten onrechte als auteursnaam niet Van Genechten maar Meuldijk, de al genoemde tekenaar. Het boek moet aan het eind van de oorlog verschenen zijn, en wel bij de ‘*Uitgeversfirma Gent*’ – een uitgeverij waar verder nooit iets van vernomen is, aldus Gielen (p. 21). Waar Gielen (1998) refereert aan de twee versies van het verhaal van Van Genechten schrijft hij: ‘Een voorpublicatie verscheen reeds in november 1937 in *Nieuw Nederland*’ (p. 9). Ook Bergen en Clement (2019) spreken in hun boek *Kopstukken van de NSB* over ‘een voorpublicatie’ in *Nieuw Nederland* van november 1937, zonder daar verder iets over te zeggen (p. 156). Janssens en Van Daele (2001) merken op dat ‘geen vier jaar na de voorpublicatie de volledige tekst [verscheen] als Van den vos Reynaerde, Ruwaard Boudewijn en Jodocus’. Wat er in de boekversie aan de tijdschriftversie werd toegevoegd, laten zij onbesproken (p. 253).

Kennelijk heeft geen van deze auteurs aandacht willen besteden aan de mogelijkheid dat er tussen de diverse versies van het vervolgverhaal van Van Genechten interessante verschillen bestaan. Maar die zijn er wel degelijk. Om te beginnen staat Reynaert in de titel van de boekversie niet meer alleen, maar wordt zijn naam vergezeld van die van de ezel Boudewijn en het neushoorn dier Jodocus. Ook zijn er nu hoofdstuktitels en heeft de uitgever van het boek gezorgd voor een aantrekkelijker lay-out en lettertype. Daarnaast is de tekst in het boek aanmerkelijk langer

Afb. 3. Tibeert verorbert het visje Puttepeel (tekening M. Meuldijk in de boekversie uit 1941).

(ongeveer 16.000 woorden) dan die in het artikel (ongeveer 5.000 woorden). De extra ruimte wordt ingenomen door een aantal formuleringen die wat breedsprakiger zijn geworden, maar vooral door nieuwe fragmenten. Wel in het boek, maar niet in het tijdschrift wordt bijvoorbeeld verteld hoe Reynaert met mooie praatjes een aantal kippen en een jong haantje uit hun ren lokt, waarna hij ze verorbert op zijn erf *Malpertuus*.¹² Ook nieuw ten opzichte van het tijdschrift is een passage waarin Tibeert zich tegoed doet aan het visje Puttepeel.

In het boek heeft Van Genechten ook de naam Judocus uit de tijdschriftversie in Jodocus veranderd, en zo nog evidenter gemaakt waar het neushoorn dier 'Jood-ocus' voor staat. Een wat subtielere verandering is te zien in de eerste alinea. Daar wordt in de tijdschriftversie gemeld dat de boerenjongen uit de Kempen die dit vervolg op het verhaal over Reynaert heeft geschreven, 'van genachte op genachte' (van tijdvak tot tijdvak) heeft gewacht.¹³ In het boek staan op dezelfde plaats de woorden 'van genechte op genechte', waarmee de relatie met de naam van de auteur nog duidelijker wordt.

Er zijn ook andere verschillen, die dieper graven en waaraan tot nu toe in de literatuur is voorbijgegaan. Wat voor verschillen zijn dat, en hoe

weerspiegelen die de ontwikkelingen in het denken binnen de NSB en bij Van Genechten zelf? Daarop ga ik hieronder in. Maar eerst vat ik het verhaal kort samen voor zover het in beide versies overeenkomt.¹⁴

Het vervolgverhaal over de vos, de ezel en het neushoorn-dier

De oude en verzwakte koning Nobel is doodgetrapt door de ezel Boudewijn. Die regeert nu over het dierenrijk als ruwaard (regent). Een nieuw, onbekend dier maakt zijn entree: het neushoorn-dier Jodocus, dat een centrale rol in het verhaal zal spelen. Al snel wordt Jodocus adviseur van Boudewijn en op zijn advies proclameert Boudewijn de principes van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Er komen verkiezingen en de invloed van Jodocus groeit gestaag – net als het getal van de familieleden die hij binnenhaalt en die allemaal belastingen gaan innen.

Via Boudewijn moedigt Jodocus de dieren ook aan om niet meer de regels van hun eigen geslacht te volgen, maar te paren met wie ze maar willen. Gevolg is dat er nooit eerder geziene monsterlijke dieren worden geboren. Alleen in het noordoosten, waarheen Reynaert met zijn gezin vertrokken is, volgen de dieren nog hun eigen natuur. Berichten over het goede leven daar bereiken het gebied waar Boudewijn en Jodocus heersen en waar het steeds slechter gaat. Om de onrust die daardoor ontstaat de kop in te drukken, stelt Jodocus voor om Reynaert met geld naar het hof te lokken. Belijn de ram krijgt de taak Reynaert op te halen. Aanvankelijk lijkt zijn missie te slagen maar Reynaert heeft een voor Belijn fatale list in petto. Belijn wordt opgevreten door Isegrim de wolf, die samen met Firapeel het luipaard is aangesteld om de grens te bewaken. Vervolgens wordt Lietpit de aap naar Reynaert gestuurd. Ook dat loopt niet goed af; Reynaert duwt Lietpit in een diepe kuil waar hij niet meer uitkomt.

Ten slotte gaat Jodocus zelf op reis naar Reynaert. Hem doet Reynaert geloven dat hij niet de vos, maar Grimbeert de das is. Jodocus laat zich ook wijsmaken dat de das hem de weg naar de woning van Reynaert zal wijzen. Feitelijk echter wordt hij naar het tijdelijke hof van Lionel, de

zoon van Nobel, gestuurd. Lionel doet zich voor als Reynaert en hij vertelt Jodocus dat hij tegen een ruime vergoeding zal worden aangesteld als belastinginnehmer over het hele land.

De list werkt: Jodocus keert opgetogen terug naar het hof van Boudewijn. Daarheen is intussen ook Lionel met diens aanhang uit het oosten op weg. Wanneer de stoet voor de poorten staat van het hof van Boudewijn ziet Jodocus zijn kans schoon. Hij pleegt verraad tegen Boudewijn. Als die nu meteen Jodocus als machthebber erkent, zal hij de verdediging van het land op zich nemen. Doet Boudewijn niet wat Jodocus vraagt, dan zal Reynaert zichzelf tot ruwaard verklaren, zo zegt Jodocus; dan zijn de gevolgen voor Boudewijn niet te overzien. Als Boudewijn dat hoort, geeft hij Jodocus een trap met zijn achterpoot en dreigt er een gevecht uit te breken.

Dan echter verschijnt Lionel met zijn gevolg. In de moordpartij die nu wordt aangericht, laten Jodocus en bijna al zijn familieleden het leven. Er zijn een paar neushoornieren die weten te ontkomen; die vluchten naar andere landen. Boudewijn wordt aan de mensen overgeleverd en zucht nu onder hun slagen. Het verhaal eindigt in beide versies aldus: 'Men moet evenwel niet denken dat Reynaert, die met den stoet van Lionel was opgetrokken, nu verder leefde aan diens hof. Reeds in den stoet had hij kans gezien, een vette hen te verschalken en zoo zal het ook wel altijd blijven.'

Drie nationaalsocialistische thema's

Zowel in de boekversie uit 1941 als in de tijdschriftversie uit 1937 is sprake van schaamteloos antisemitisme. Daarnaast zijn er nog twee andere typisch nationaalsocialistische stellingnames te herkennen waarvan Van Genechten zijn lezerspubliek wilde overtuigen: de parlementair-democratische staatsvorm deugt niet, en hetzelfde geldt voor wat hij 'rasvermenging' of 'rassenvermenging' noemde.¹⁵ Op alle drie die punten bestaan er verschillen tussen de tijdschriftversie en de boekversie – verschillen die parallel lopen met veranderingen in de NSB in de jaren tussen 1937 en 1941.

Antisemitisme

Nadat Judocus in 1937 nog tamelijk neutraal is geïntroduceerd als ‘een allerwonderlijkst dier’, verschijnen op de volgende pagina’s stereotiepe antisemitische kwalificaties als ‘dit vreemd gedrocht en zijn wanstaltig uiterlijk’, ‘dikke lippen’, ‘vet neushoornier’ en ‘een verderfelijke geest’.¹⁶ Helemaal aan het eind van het verhaal, vlak voordat Firapeel hem doodbijt, zegt die tegen Judocus: ‘Gij zijt wel slim in het kleine, maar de groote dingen ziet gij over het hoofd’ (p. 347).

De slimheid van Judocus waarnaar Firapeel hier verwijst – eerder in het verhaal met ‘slinksheid’ aangeduid (p. 344) – is de lezer in eerdere passages van de tijdschriftversie uit 1937 al meer of minder subtiel onder de aandacht gebracht. Zo maakt Judocus de andere dieren via Boudewijn wijs dat ze er met de nieuwe belastingregels op voor- in plaats van achteruitgaan. Vroeger moesten ze een vierde deel van hun inkomsten betalen, nu is dat slechts een derde deel (en drie is kleiner dan vier, zullen de dieren hebben gedacht die door Judocus worden toegesproken). Ook zorgt Judocus ervoor dat hijzelf en de andere belastingvaarders uit zijn familie bij de andere dieren altijd iets te vorderen hebben, zodat ze steeds verdergaande diensten kunnen eisen. Dat leidt er bijvoorbeeld toe dat Bruun de beer Judocus op zijn rug moet dragen en dat Limpaard het everzwijn het bos in moet duiken om een weg voor hem vrij te maken. De dieren die zo worden geknecht, beseffen dat ze worden uitgebuit, maar ze durven daar niet over te klagen. Aan het eind van het verhaal laat de schrijver Judocus kennen als verrader van Boudewijn: ‘Om dit verraad was de ezel zoo verwoed, dat hij op Judocus toesprong [...]’ (p. 346). Vervolgens worden Judocus en het grootste deel van zijn neven door Lionel en diens aanhangers als vanzelfsprekend om het leven gebracht.

In de versie van 1941 is het antisemitisme uit de versie van 1937 alleen maar explicieter geworden. De antisemitische stereotypes zoals die ook in spotprenten in *VoVa* worden uitgebeeld (grote neus, dikke lippen, dikke buik, inhalig, doortrapt, verraderlijk en gemeen), zijn nog verder aangezet

Afb. 4. Antisemitische spotprent uit *VoVa* (tekening M. Meuldijk, 7 maart 1941, p. 3).¹⁷

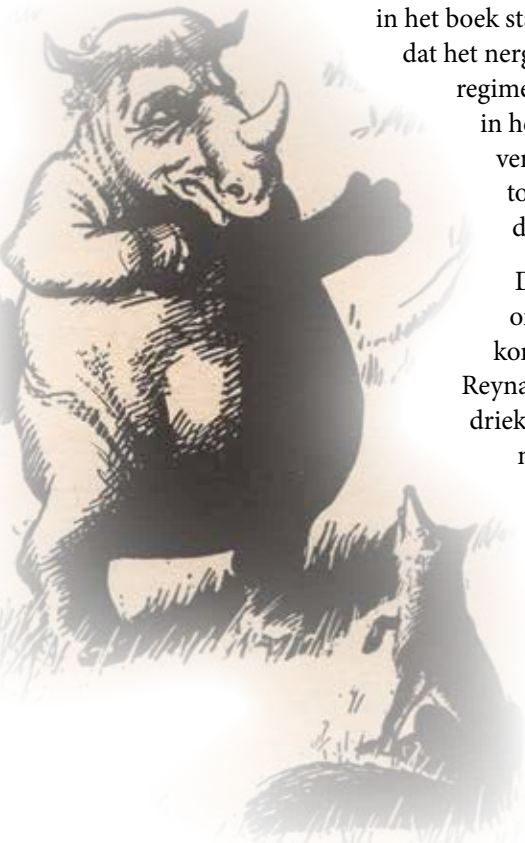
en nog nadrukkelijker geformuleerd, en ze worden nu ook in beeld gebracht door vaste *VoVa*-tekenaar Meuldijk.

In het boek wordt bij de introductie van Jodocus gezegd dat hij ‘een allerzonderlijkst dier’ is, maar daaraan wordt nu toegevoegd dat hij mager is, dat zijn vel in zware rimpels hangt en dat zijn dikke buik waggelt op een paar korte beentjes. Ook is hij nu ‘een lelijk lompe dier te midden van [...] Dietsche pracht’.

Nieuw is de passage waarin Jodocus wordt afgeschilderd als een dier dat ‘in zijn lompe lichaam alle heete lusten voelde van het Oosten en de vage verlangens, die in zijn geslacht waren ontstaan, toen zij van alle dieren in vroegere tijden afgescheiden leefden’. Verderop in het boek staat ook: ‘Het is de vloek van zijn geslacht, dat het nergens thuis is en zoo kon hij nooit zelf het regiment voeren.’ In een andere nieuwe passage in het boek, waar Tibeert het visje Puttepeel verorbert, wordt Jodocus ‘ingeboren wreedheid’ toegeschreven, die maakt dat hij ‘het stomme dier [wilde] zien spartelen van angst’.

De hebzucht van Jodocus wordt in het boek onderstreept in de ook nieuwe passage waarin koningszoon Lionel (door Jodocus gezien als Reynaert) hem voorstelt dat de dieren voortaan driekwart van hun inkomsten aan belasting moeten betalen; twee derde daarvan zou dan aan Jodocus toevallen. Impliciet blijft het rekensommetje dat $\frac{3}{4}$ maal $\frac{2}{3}$ gelijk is aan $\frac{1}{2}$. ‘Dit hoorend,’ zo schrijft Van Genechten in de boekversie, ‘voelde

Afb. 5. Jodocus en Reynaert (tekening M. Meuldijk in de boekversie uit 1941).

Jodocus dat zijn lippen nat worden en – wat sinds jaren niet was geschied – ook zijn begeerige oogen werden uit zichzelf vochtig.’

Dat Van Genechten het antisemitisme in zijn verhaal uit 1941 nog zwaarder aanzet dan hij in 1937 al gedaan had, weerspiegelt de ontwikkeling in het denken over Joden binnen de NSB en ook van hemzelf. In 1933 nog stond in de programmatische *Brochure no. 3* van de NSB dat de beweging, anders dan het Duitse nationaalsocialisme, niet antisemitisch was (p. 4), en in de programmatische *Brochure V* uit 1936 komen termen als ‘het Joodse volk’ of ‘antisemitisme’ niet voor. In de periode daarna, tot de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1937, was er in de NSB sprake van een ‘halfslachtig en dubbelzinnig’ antisemitisme, aldus De Jonge in zijn studie van het Nederlandse nationaalsocialisme (1979, p. 113). Ook volgens Te Slaa en Klijn (2021) zwakte de koers van de NSB, en wel ‘tussen het Italiaanse, “staatse” fascisme en een uitgekledede versie van het Duitse *völkische* nationaalsocialisme, maar dan zonder het radicale antisemitisme en de rassenleer van de nazi’s’ (p. 697).

In een artikel over de ideeën van prominente NSB’ers over de Jodenvervolging wijst Zurné (2014) erop dat Van Genechten behoorde tot de ‘nationale vleugel’ binnen de heterogene NSB. Net zoals oorspronkelijk NSB-leider Mussert en plaatsvervangend leider Van Geelkerken stond hem een uitgesproken Nederlands nationaalsocialisme voor ogen. Het antisemitisme speelde in de top van de NSB in de eerste jaren geen grote rol; het *völkische* antisemitisme zoals dat door de Duitse NSDAP gepredikt werd, leefde niet binnen het Nederlandse nationaalsocialisme, aldus Zurné (p. 194).

Inderdaad was – en bleef – Van Genechten een duidelijke voorvechter van een Nederlands of ‘Dietsch’ nationaalsocialisme. Wat voor hem in de jaren voor de oorlog de betekenis was van het woord Dietsch, dat hij ook een aantal keren gebruikte in de verschillende versies van zijn Reynaertverhaal, is te zien in zijn brochure *Dietsche verbondenheid* uit 1938. Voor de vorming van een volk zijn vier elementen bepalend, zo

schrijft hij daar: het ras, de taal, de geschiedenis en de cultuur (p. 9). Op alle vier relevante punten nu hebben Vlamingen en Nederlanders – ondanks evidente verschillen – zo veel gemeenschappelijk dat de NSB het als haar taak ziet om deze twee Dietsche volksdelen tot elkaar te brengen. Daarmee doet de beweging ‘in den waren zin des woords Groot Nederlandsch werk’ (p. 27-28).

Dit pleidooi uit 1938 voor een ‘Dietsch’ bewustzijn binnen het Nederlandse nationaalsocialisme impliceerde niet dat Van Genechten afstand nam of hield van een expliciet antisemitisme. In 1937 was het antisemitisme binnen de NSB zodanig verscherpt dat er sprake was van ‘een principiële verandering’, aldus De Jonge (1979, p. 133). Na een zware nederlaag van de NSB bij de Tweede Kamerverkiezingen van eind mei en een crisis binnen de partij die daarop in september volgde, verscheen in oktober van dat jaar *De bronnen van het Nederlandsch nationaal-socialisme* van de hand van NSB-leider Mussert.¹⁸ Daarin wordt een niet te missen vijandbeeld gecreëerd: ‘[Het gedrag van het Joodse volk in Nederland] dulden wij niet, nu niet en nooit; het is onze plicht daaraan een eind te maken’ (p. 19-20). In het door Nederlandse nationaalsocialisten veelgelezen *VoVa* vond Musserts betoog ruim weerklank. In een uitvoerig artikel over de positie van de Joden in Nederland in het nummer van 26 november 1937 wordt deze bevolkingsgroep niet langer slechts als volksvreemd, maar ook als minderwaardig gekarakteriseerd met uitspraken als ‘De Germaansche volksaard bleef, Gode zij dank, in ons land het zuiverst bewaard; deze aard verschilt hemelsbreed van den Joodschen. De echte Nederlander heeft een afkeer van opdringerigheid en van een geraffineerde leugenachtigheid.’¹⁹ Pal naast het artikel staat nog een advertentie voor een boek met de titel ‘De Joodsche hoogmoed’ (p. 3).

In dit klimaat verscheen medio november 1937 het Reynaertvervolg van Van Genechten. Net als in het artikel in *VoVa* aan het eind van die maand bevatte het verhaal Van Genechten de onverholen antisemitische boodschap uit de *Bronnen van het Nederlandsch nationaal-socialisme*, maar dan vertaald in een toegankelijke fictievorm. De *Reynaert* van Van

Genechten appelleerde ook nog eens aan positieve sentimenten van zijn lezers over een van de bekendste protagonisten uit de Nederlandse – of beter misschien in dit verband de ‘Dietsche’ – literatuur. Dat vergrootte in de ogen van Van Genechten allicht de kans op een effectieve verspreiding van zijn antisemitische ideeën, in elk geval onder de lezers van *Nieuw Nederland*. Hoe die ideeën zich in de eerste jaren van de oorlog nog verhardden, blijkt uit de uiterst antisemitische brochure *Het Joodsche vraagstuk in Nederland*, die hij na het verschijnen van de boekversie van zijn Reynaertverhaal publiceerde.

In dit betoog, hoogstwaarschijnlijk daterend uit de eerste helft van 1942,²⁰ stelt Van Genechten dat Joden pas tevreden zijn wanneer ze erin slagen om op het ‘eigen volk [van een land] te parasiteeren, het te misbruiken en het uit te zuigen’. Er resteren dan ook maar twee mogelijkheden: ‘ofwel de Jood uit het volksleven te bannen, ofwel door hem te worden overheerscht’ (p. 22). Ook meent Van Genechten dat wat hij ‘het Joodsche vraagstuk’ noemt, voor heel Europa vanuit Berlijn zou worden opgelost. Conform een idee dat Hitler en in diens spoor Mussert al voor de oorlog ventileerden, zouden alle Europese Joden in één gebied moeten worden samengebracht.²¹ Dat zou dan vanzelfsprekend onder nationaalsocialistische controle moeten staan, aldus Van Genechten (p. 23).

Op de laatste pagina klinkt hij nog dreigender: de Joden moeten gaan begrijpen dat zij ‘uit zich zelf moeten terug treden, dat zij niet moeten wachten tot zij ergens worden teruggeworpen om te verdwijnen’. De slotzin op die pagina is nog huiveringwekkender dan alles wat er in de brochure aan voorafgaat, zeker in het licht van wat we inmiddels weten over de afspraken over de *Endlösung* die de nazi’s maakten tijdens de Wannsee-conferentie van januari 1942.²² ‘Dat het oogenblik, waarop het Joodsche vraagstuk in Nederland definitief zal zijn opgelost, spoedig kome!’, zo eindigt Van Genechten zijn brochure (1942a, p. 24).

Wat de *Endlösung* zou gaan inhouden, zullen weinig lezers zich in de eerste jaren van de oorlog hebben kunnen voorstellen. Dat zal ook voor Van

Afb. 6. Jodocus wordt vermoord (tekening M. Meuldijk in de boekversie uit 1941).

Genechten zelf hebben gegolden toen hij in 1937 en in 1941 de verschillende versies van zijn Reynaertverhaal schreef. Maar de koelbloedige manier waarop hij Judocus/Jodocus en zijn familie in beide versies door Lionel en diens medestanders laat vermoorden, is al erg genoeg: ‘Er ontstond een verschrikkelijk bloedbad tusschen alle belastingvaarders’.

Tegen de parlementaire democratie

In beide versies van het verhaal van Van Genechten komen de dieren aan het hof van ruwaard Boudewijn al vlug bijeen in een parlement. Nadat Firapeel en Isegrim naar de grensstreek zijn vertrokken, kondigt Boudewijn, ingefluisterd door Judocus, het besluit af dat in zijn land voortaan vrijheid, gelijkheid en broederschap zullen bestaan. Hij presenteert de gevolgen daarvan als positief, maar voor de lezer is duidelijk dat toepassing van deze uit Frankrijk geïmporteerde uitgangspunten in dit dierenrijk weinig goeds zal opleveren. Ook deelt Boudewijn mee dat de slimste dieren zullen worden aangesteld als zijn raadsliden. Wie die slimste dieren zijn, mag het parlement bepalen. Maar die bevoegdheid is slechts schijn. Boudewijn heeft al lang beslist dat Belijn, Lietpit en Judocus de verkiezing zullen winnen. Al vlug wordt ook duidelijk waar de parlementaire democratie feitelijk op uitdraait: terwijl Boudewijn formeel de troon bezet houdt, is de werkelijke macht in handen van Judocus. Aan het eind van het verhaal maakt Lionel zijn opwachting. Hij wordt direct herkend als leider met een natuurlijk gezag: ‘Izegrim en Firapeel hadden, nadat zij hem ontmoetten, hem onmiddellijk als hun heer erkend. En alle dieren uit den Achterhoek deden hetzelfde en ook Reinaert was naar Lionel op weg’, aldus de tijdschriftversie (p. 345).

In de boekversie ontwikkelt het antidemocratiethema zich niet veel anders dan in de tijdschriftversie. Wel is de toon waarmee de eigenschappen van de aankomende alleenheerser Lionel worden

bezongen nog juichender geworden. In de tijdschriftversie is sprake van 'een diepen wilde blik in zijn ogen' (p. 346); in de boekversie is dat geworden: 'een vurige en heerszuchtige trek [...] in zijn wilde en toch vriendelijke oogen' (p. 77). Of Van Genechten hier naar een specifieke nationaalsocialistische leider wilde verwijzen is niet duidelijk, maar als dat zo was, zal de lezer allicht eerder aan Hitler dan aan Mussert hebben gedacht. Over Hitlers ogen schrijft Rohrbach (2011) in een Duits tijdschrift voor oogheelkunde dat die door talrijke tijdgenoten in elk geval tot 1943 'fascinerend, magnetiserend und hypnotiserend' werden genoemd (p. 644). Als vanzelfsprekend 'traden [de dieren] voor Lionel en betuigden hem hulde', zo vervolgt het boek (p. 77). Ook Reynaert weet direct dat hij met een geboren leider te maken heeft 'door de enkele woorden van wie door roeping en zelftucht een heerscher was' (p. 79).

Dat Van Genechten al in 1937 de parlementaire democratie als staatsvorm afwees, kwam niet uit de lucht vallen. Anderhalf jaar eerder, in maart 1936, schreef Hermannus Reydon in hetzelfde tijdschrift *Nieuw Nederland* een artikel waarin hij deze staatsvorm 'volksvreemd [...] voor den Nederlander' noemde en in strijd met diens 'Germaansche aard' (p. 704). Die is geheel anders dan de aard van de 'Latijnsche mens'. De strijd zoals die in Nederland werd gevoerd tussen nationaalsocialisme en democratie was dan ook in wezen een strijd tussen de massa van het volk en zijn van het volk vervreemde leiding, aldus Reydon (p. 704-707).²³ Ook in 1936 publiceerde de NSB het herziene partijprogramma in de vorm van de al genoemde *Brochure V*, die als ondertitel had *Staatkundige richtlijnen der nationaal-socialistische beweging in Nederland*. Nog scherper dan voorheen wordt daarin de parlementaire democratie van de hand gewezen: 'Deze huidige demo-liberale staat, d.w.z. de democratische staat die steunt op liberale beginselen, is voor een Christen niet te aanvaarden [onder meer vanwege] het democratische streven naar Volkssouvereiniteit, culmineerend in het algemeen kiesrecht (de uiterste consequentie der Fransche revolutie)' (p. 12).

In diezelfde brochure wordt, geheel in fascistische en nationaalsocialistische geest, de centrale rol van de leider benadrukt. De een is nu eenmaal geschikter dan de ander om in de eigen kring en in de volksgemeenschap een leidende taak te vervullen. Niet 'het toeval van het domme getal of de gunst van de partijmannen' moet bepalen wie in de staat de leiding krijgt, maar 'bekwaamheid en verantwoordelijkheid, eer en trouw' (p. 32).

Toen het boek van Van Genechten in 1941 verscheen, was in Duitsland en Italië de democratie allang verdrongen door het leidersbeginsel, met als belangrijke pijler een onbegrensde verheerlijking van de Führer, resp. de Duce. In Nederland probeerde de NSB een tijdlang een vergelijkbare positie te bewerkstelligen voor Mussert, maar de bezetter voelde daar niets voor. In december 1942 werd Mussert weliswaar door Hitler erkend als 'leider van Nederland', maar dat was alleen in naam; feitelijk machthebber bleef de Duitse Rijkscommissaris Seyss-Inquart.²⁴ In zijn politieke uitingen week Van Genechten nooit af van de lijn van een Nederlands of 'Dietsch' nationaalsocialisme. Zo schreef hij in augustus ('oogstmaand') 1942 in zijn rol van vormingsleider in *Ontwakend Volk* de NSB'ers nog voor dat op elke vormingsbijeenkomst de figuur van leider Mussert in verband met het dan behandelde onderwerp moest worden belicht (Van Genechten, 1942c, p. 13). Maar in zijn vervolgverhaal van de *Reynaert* klinkt bepaald geen aversie door tegen de buitenlandse bezetter: koningszoon Lionel komt uit het oosten het rijk binnen en vertoont als de aanstaande heerser meer gelijkenis met Hitler dan met Mussert.

Tegen rassenvermenging

Al vlug na de entree van Judocus in het verhaal zoals Van Genechten het in 1937 vertelt, komt de neushoorn met het voorstel om alle diersoorten – omwille van de broederschap – met elkaar te laten paren: de stier en de geit, de haas en de vis, de fret en het everzwijn, enzovoort: 'Dit zijn de nieuwe goede manieren.' Enkele pagina's later wordt melding gemaakt van grote verwarring onder de dieren. Doordat ze allemaal door elkaar aan

het paren zijn geslagen, worden er monsterlijke nakomelingen geboren. Rassenvermenging heeft kennelijk ellendige gevolgen. Alleen raszuivere dieren is het gegeven 'naar de wetten van hun geslacht' te leven. Dat het zo hoort, laat Van Genechten door Reynaert bevestigen als die tegen Isegrim zegt dat ze veel en fel gestreden hebben 'volgens onze natuur'. Een pagina verder is het zelfs Judocus die Lietpit verwijt dat die zich niet gedraagt volgens zijn 'knechtenaard'. Die heeft Judocus zelf ook, zegt hij, maar: 'ik houd me daarbij' (p. 342). In de boekvorm van het verhaal wordt dit ook allemaal verteld. Maar er komt nog het een en ander bij. Zo wordt als adagium gepresenteerd: 'Wie zijn eigen waarde kent en wie volgens eigen wetten leeft, is altijd bij zichzelf tehuis' (p. 38). Enkele pagina's verder wordt daaraan toegevoegd dat: 'de bastaard geen maat in zichzelf [heeft] en bereid [is], die van ieder ander te aanvaarden' (p. 41).

Opvallend in het boek is vooral hoeveel explicieter Jodocus is als hij Boudewijn en de andere raadsheren zegt dat rassenvermenging noodzakelijk is om de dieren in het gewenste gareel te krijgen. In de tijdschriftversie stond nog eenvoudigweg: 'Toen kwam er een tijd van grote verwarring' (p. 340). Vier jaar later vermeldt Van Genechten ook de reden waarom Jodocus uit is op rassenvermenging: 'Zolang de dieren leven naar hun eigen aard, zal men nooit het regiment van vrijheid erkennen. Het is noodig dat wij hen van hun aard vervreemden. Maar dat moet met verstand en overleg gebeuren. Wanneer zij in hun eigen sibbe blijven, zullen wij nooit bereiken, dat zij hun weg verliezen' (p. 27). De boodschap van Van Genechten is helder. Rassenvermenging is een bewuste strategie van de Joden om de samenleving te ontregelen en de macht in handen te krijgen. Om dat tegen te gaan, moet er een rijk komen zonder bastaards, een rijk waar eenieder leeft naar de wetten van het eigen geslacht, *rein van aard* is zogezegd.²⁵ Dat doet denken aan de hedendaagse extreemrechtse *Great Replacement*-complottheorie die inhoudt dat Joden of 'globalisten' het 'witte ras' door rassenvermenging willen 'omvolken' en zelf als 'marionettenmeesters' de macht willen grijpen (Hummelen, 2022).²⁶

Hoe Van Genechten rond het verschijnen van het Reynaertverhaal in boekvorm over rassenvermenging dacht, wordt ook duidelijk uit zijn brochure *Het Joodsche vraagstuk in Nederland* (1942a). Daarin stelt hij de Joden voor als een nomadenvolk dat nooit een eigen cultuur heeft opgebouwd. Hij beschouwt hen als 'een product van de grootst mogelijke rassenvermenging, en wel de vermenging van zeer ver uiteen liggende rassen' (p. 3) en schrijft hun een 'straathondenmoraal' toe (p. 15). Er moet op worden toegezien dat [Joden] zich niet 'vermengen met Nederlanders' vlak voordat ze 'ergens worden teruggeworpen om te verdwijnen', aldus Van Genechten in de laatste alinea van zijn ijzingwekkende uiteenzetting.

Dat Van Genechten zich ook al in zijn verhaalversie van 1937 tegen rassenvermenging had gekeerd, zij het minder expliciet en fel dan vier jaar later, past bij de ontwikkeling van de NSB-ideologie in die tijd van 'staatsse' naar 'volkse' denkbeelden. Was de partij in de jaren tot 1936 nog vooral georiënteerd op het Italiaanse fascisme, waarin het heil werd verwacht van een corporatieve staat onder de eenhoofdige leiding van Mussolini, dat werd anders toen in 1936 *Brochure V* verscheen. Etniciteit werd voortaan beschouwd als het belangrijkste middel om de volksgemeenschap te binden.²⁷ 'Ons Volk wordt zich weer van zijn eenheid bewust', staat in deze brochure, en ook: 'De verdeling der menschen in rassen is door den Schepper zelf gewild, vandaar dat er een den menschen ingeboren neiging leeft tot vereeniging met zijn stamgenooten' (p. 29).

In de brochure *De bronnen van het Nederlandsch nationaal-socialisme* die Mussert in het najaar van 1937 liet verschijnen, werd de Duitse rassenleer nog dichter benaderd.²⁸ In de inleiding konden de NSB'ers lezen dat 'het nationaal-socialisme [zich] verzet tegen rassenvermenging, want vele hoogstaande volkeren zijn ondergegaan omdat ze zich daaraan niet hielden' (p. 7). In het deel van zijn betoog over de liefde voor volk en vaderland stelt Mussert dat het Nederlandse volk behoort tot de Germaanse tak van het Noordras: 'het ras, dat de wereld tot op den huidigen dag leidt door zijn scheppende kracht, zijn stoutmoedigheid, zijn wilskracht' (p. 17). Helaas zijn de daarbij passende zeden en cultuur negatief beïnvloed door

de volksvreemde denkbeelden van de Franse revolutie, aldus Mussert. Antisemitisme was in deze context niet ver weg. Ondraaglijk vindt de NSB-leider het gedrag van de Joden in Nederland ('grootendeels onvermengd, ten deele vermengd') dat erop is gericht om bodem, handel en – nog erger – de opvoeding van de jeugd te beheersen (p. 19-20).

Samengevat: de verscherping in de manier waarop Van Genechten in zijn Reynaertverhaal omgaat met antisemitisme, democratie en rassenvermenging weerspiegelt de verharding van de ideeën die tussen 1937 en 1941 over deze typisch nationaalsocialistische thema's door de NSB naar buiten werden gebracht. Ook de uitingen van Van Genechten zelf gingen in deze periode van kwaad naar erger. Maar wat was daarvoor de voedingsbodem? Wat was de achtergrond van Van Genechten en wat deed hij tot het einde van 1941? Daarover gaat de volgende paragraaf.²⁹

Van Genechten: loopbaan tot 1942

Robert van Genechten werd op 25 oktober 1895 in Antwerpen geboren. In 1914 vertrok hij naar Nederland om in Utrecht rechten te gaan studeren. In 1916 kwam hij terug naar België, waar hij zijn studie wilde voortzetten aan de pas geopende 'Vlaamsche Hoogeschool'. Dat was een politiek geladen keuze. De universiteit was opgericht door de Pruisische gouverneur-generaal Von Bissing om de positie van de Vlamingen te versterken en het onderwijs te vernederlandsen. Van Genechten kon zich daar als Vlaams activist geheel in vinden. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog werd Van Genechten in België als collaborateur beschouwd. In 1918 vluchtte hij naar Nederland, om daar weer aan de Utrechtse rechtenfaculteit te gaan studeren. Uit brieven die hij begin 1919 schreef aan zijn schoolvriend Paul van Ostaijen blijkt dat ze toen beiden, strijdend als activist voor een vrij Vlaanderen, in bolsjewistische richting waren geradicaliseerd. In 1920 werd Van Genechten door het Hof van Assisen in Antwerpen bij verstek tot acht jaar gevangenisstraf veroordeeld. Dat belette hem niet om actief te blijven voor de Vlaamse beweging. Vanaf

1929, nadat de *Uitdovingswet* van kracht was geworden, mocht hij zich weer in België vertonen.

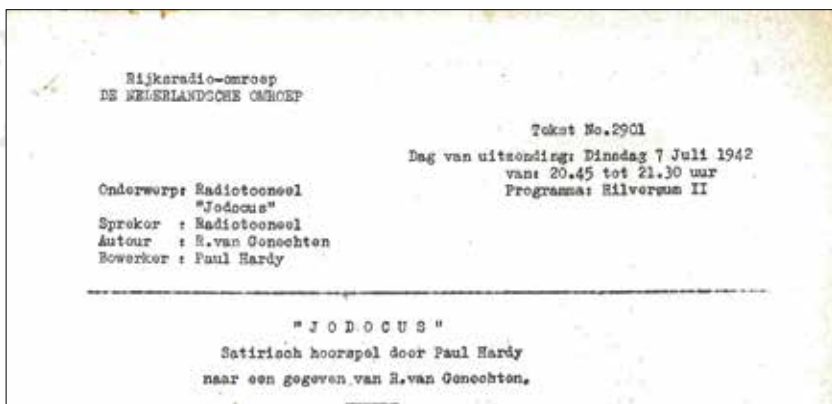
In 1925 werd Van Genechten, in associatie met Anton van Vessem, advocaat en procureur in Utrecht. Daar promoveerde hij in 1927 cum laude op het economisch getinte proefschrift *De ontwikkeling der waardeleer sinds 1870*. In 1928 werd hij privaattoecent in de staathuishoudkunde aan de Utrechtse universiteit en in 1930 liet hij zich tot Nederlander naturaliseren. Lid van de NSB werd hij in 1934. Twee jaar later trad hij toe tot de redactie van *Nieuw Nederland* en in het najaar van 1938 werd hij de enige redacteur en daarmee de 'hoofdopsteller' van dit theoretische orgaan van de NSB. In datzelfde najaar benoemde Mussert hem tot vormingsleider; twee jaar later werd hij ook leider van het Opvoedersgilde. Ook was hij vanaf 1938 Musserts 'Gemachtigde voor Onderwijs en Opvoeding'. Hij vatte zijn vormings- en opvoedingstaken breed op: de leden van de NSB moesten én zedelijk én geestelijk én lichamelijk zo worden opgevoed dat ze het ideaal van de ware nationaalsocialist zo dicht mogelijk benaderden.

De Vlaamse kwestie waarvoor hij zich eerder zo had ingezet, raakte bij Van Genechten geleidelijk op de achtergrond. Wel schreef hij in 1938 de brochure getiteld *Dietsche verbondenheid*. Daarin refereerde hij aan 'heimwee naar een vaderland, dat België aan de Vlamingen nog steeds niet kan bieden' en stelde hij dat de NSB 'Groot Nederlandsch werk' deed (zie ook hierboven). Daarmee sloot hij aan bij de NSB-partijlijn zoals die in 1936 in *Brochure V* was verwoord. Weliswaar moest in 'de huidige ontreddering' in de eerste plaats worden gestreefd naar de heropbouw van Nederland, maar de NSB voelde zich nauw verwant met de delen van de 'Dietschen stam' buiten Nederland.³⁰ Met warme belangstelling werd in *Brochure V* dan ook geconstateerd dat zowel in Nederland als in Vlaanderen een steeds krachtiger opleving van het 'Dietsche stambewustzijn' tot uiting kwam (p. 30).

Tijdens de oorlog bleef Van Genechten zijn overtuiging uitdragen dat het nationaalsocialisme in Nederland een Nederlands of ‘Dietsch’ karakter moest hebben. Hij zag een toekomst voor zich waarin een nationaalsocialistisch Nederland geen onderdeel was van Duitsland, maar samen met onder meer Duitsland in een groot Germaans verband zou worden opgenomen. Bij zijn verhoor in 1945 zei hij daarover: ‘Mijn streven ging in de richting, dat er in Nederland zou zijn leiding, en geestelijke ontwikkeling van het Volk, in den geest van het nationaalsocialisme en van bereidheid tot samenwerking met Duitsland.’ Ook vestigde hij in dat verhoor de aandacht op lezingen waarin hij had uitgesproken dat de NSB’ers vrienden waren van Duitsland ‘maar niet hun personeel’ (*Proces-verbaal van het verhoor van Van Genechten, 23-8-1945*, p. 18).

In juli 1941 werd Van Genechten benoemd tot bijzonder hoogleraar volkshuishoudkunde (economie) in Leiden. Veel hield dat niet in. Sinds de Cleveringa-rede van november 1940 en de daaropvolgende studentenstaking functioneerde de Leidse universiteit feitelijk niet meer. Carrière maakte Van Genechten als jurist. In september 1940 werd hij aangesteld als procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Haag. In augustus 1941 kreeg hij dezelfde positie in een bijzondere kamer in dit gerechtshof: het *Vredegerechthof*. Dit nieuwe juridische orgaan was mede op zijn initiatief ingesteld om het gemakkelijker te maken om tegenstanders van de NSB te blijven vervolgen. Tot ontzetting van veel Nederlandse juristen kon daarbij voorbij worden gegaan aan het *ne bis in idem*-principe: ook als er geen nieuwe feiten of omstandigheden waren, kon iemand opnieuw worden berecht – en dan met toepassing van nationaalsocialistische normen.

In de eerste helft van 1942 kwam Van Genechten vanwege zijn Nederlands-nationaalsocialistische standpunt in conflict met andere NSB’ers zoals Rost van Tonningen, de Duitse machthebbers en de Nederlandse SS. In 1943 raakte hij in een diepe depressie en ondernam hij twee zelfmoordpogingen. Op die gebeurtenissen, en ook op het proces dat

Afb. 7. Begin van de openingspagina van het hoorspelscenario.

na afloop van de oorlog tegen hem werd gevoerd, kom ik nog terug. Eerst gaat het over wat er in 1942 en 1943 met zijn Reynaertverhaal gebeurde.

Het verhaal van Van Genechten als hoorspel

In de avond van dinsdag 7 juli 1942 zou op de *Nederlandsche Omroep*, de gelijkgeschakelde Nederlandse radiozender, de eerste uitzending plaatsvinden van *Jodocus; Satirisch hoorspel door Paul Hardy naar een gegeven van R. van Genechten*.³¹

Over een daadwerkelijke uitzending op 7 juli 1942 is in kranten en tijdschriften uit die tijd echter niets te vinden. Wel vonden er kennelijk later dat jaar twee uitzendingen van drie kwartier plaats, eerst op dinsdag 25 augustus en daarna op zondag 13 september. Ruim een jaar later, op zondag 19 december 1943, werd het hoorspel herhaald.³² Het scenario was gebaseerd op het boek van Van Genechten; op diverse plaatsen staan letterlijke herhalingen van passages uit het boek die in de tijdschriftversie ontbreken. Ik geef een voorbeeld, dat meteen laat zien dat de toon in het hoorspel wat minder formeel is dan in de twee versies van Van Genechten die op papier verschenen. Het gaat om een passage in het scenario waar Jodocus zijn familieleden instrueert om dieren die een betalingsachterstand hebben om een kleine dienst te vragen die in strijd is met hun gewoonten: 'wanneer ze jullie dien kleine dienst hebben bewezen, dan zullen jullie hen verder behandelen alsof het vanzelf spreekt dat zij

zulke diensten bewijzen.' Het boek geeft hier: 'wanneer zij u den kleinen dienst hebben bewezen, zult gij hen verder behandelen alsof het vanzelf spreekt, dat zij dien bewijzen'. Van deze aanpak, die in de persuasieve literatuur van na de oorlog bekend staat als de *foot in the door technique* is in de tijdschriftversie nog geen sprake.³³

Volgens Gielen (1998) was het hoorspel *Jodocus* in België al eerder te horen. Hij noemt als datum van een uitzending door de *Vlaamsche Omroep* (zender Brussel) 10 april 1941. Gielen moet zich hier een jaar hebben vergist.³⁴ In Duitsgezinde Vlaamse kranten als *Vooruit!* en *Het Vlaamsche land* wordt een uitzending aangekondigd op 10 april 1942. In de aankondigingen wordt het hoorspel van Hardy op één lijn gezet met het middeleeuwse Reynaertverhaal: '*Jodocus* is, evenals het oude dierenverhaal van Reynaert, een politieke satire vol actuele gegevens.'³⁵

Opmerkelijk in het hoorspel zoals het in 1942 eerst in Vlaanderen en daarna in Nederland zal zijn uitgezonden, zijn enerzijds de elementen uit het verhaal van Van Genechten die zijn weggelaten en anderzijds de elementen die door scenarioschrijver Hardy zijn toegevoegd. Ad van der Logt wijst er in zijn analyse uit 2008 van het hoorspel op dat het onderwerp van de rassenvermenging veel meer op de voorgrond komt. In dat kader wordt er nu op last van *Jodocus* en onder verwijzing naar het mondaine Parijs een proclamatie voorgelezen waarin de dieren worden opgeroepen om 'van hun nieuwe vrijheid gebruik [te] maken en bij voorkeur een huisvrouw te kiezen die niet van hun eigen aard is'. Een dergelijke proclamatie komt in de teksten van Van Genechten niet voor.

Van der Logt (2008) laat ook zien dat het uiterlijk van *Jodocus* in het hoorspel nog negatiever wordt gekenschetst dan Van Genechten dat op papier al deed. Zo wordt *Jodocus* nu door Lietpit tegenover Reynaert omschreven als 'dat dikke wangedrocht'. Rosseel de eekhoorn zegt tegen Boudewijn dat *Jodocus* nog veel dikker is dan Bruun, dat hij waggelt op zijn korte dikke poten en dat zijn vel in plooiën over zijn buik hangt: 't Is belachelijk om aan te zien.' Ook wijst Rosseel op de 'formidabele

neus [met] een groote hoorn, recht omhoog. Plezierig. Echt plezierig.’ Zoals Van der Logt (2008) schrijft, kiest Hardy ook voor een wat andere ontknoping dan Van Genechten deed. In het boek van Van Genechten komt Reynaert plotseling en toevallig op het idee om zich uit te geven voor Grimbeert en Jodocus wijs te maken dat Lionel Reynaert is. In het hoorspel gaat het om een weloverwogen strategie, die Reynaert voor Lionel ook in detail uit de doeken doet.

Een verschil met het boek van Van Genechten waaraan Van der Logt (2008) maar weinig aandacht besteedt, betreft de muziek die Hardy heeft toegevoegd. Zo moet behalve de *Triomfatorsmarsch* aan het slot waarnaar Van der Logt verwijst, ook de *Ezelserenade* worden gespeeld bij een gesprek tussen Boudewijn en zijn vrouw Grauwe, en moet op diverse momenten tijdens het hoorspel kermismuziek klinken. Opvallend is met name de regieaanwijzing als Belijn door Boudewijn als de eerste boodschapper voor Reynaert wordt aangewezen. ‘Liefst lyrisch-

Afb. 8. Einde van de laatste pagina van het hoorspelscenario.

beschrijvende muziek van Vlaamsch componist, geïnspireerd door het Vlaamsche landschap' staat er op die plaats. En vlak daarna moet Reynaert 'onmelodius zingend' een deel van een negentiende-eeuws lied ten gehore proberen te brengen: de tweede strofe van *Mijn Vlaanderen heb ik hartelijk lief*. Goed denkbaar is dat bij deze muziekkeuze de Vlaamse herkomst van de scenarioschrijver een rol heeft gespeeld.

Het einde van het verhaal wijkt in het hoorspel niet wezenlijk af van wat er in het boek gebeurt. Wel geeft Hardy regieaanwijzingen voor de bijbehorende geluidseffecten en laat hij Lionel aan het woord komen.

Alles bijeen heeft Hardy met zijn hoorspelbewerking de strekking van het verhaal van Van Genechten zeker niet verzacht. De bovengenoemde thema's komen alle drie terug, deels in nog scherpere vorm. Het gedrag en het uiterlijk van Jodocus – en daarmee van het Joodse deel van de bevolking – worden alleen maar negatiever geportretteerd, het leidersbeginsel valt ook volgens het hoorspel verre te verkiezen boven de democratische staatsvorm, en de rassenvermenging naar Frans voorbeeld leidt tot 'monsterachtige misbaksels van beesten' met een 'afzichtelijke beeltenis' die Jeroen Bosch 'voor alle tijden op zijn doeken heeft vastgelegd'.

In het *In memoriam* van Paul Lebeau (1978) voor Paul Hardy wordt met geen woord gerept over diens activiteiten in de oorlog. Wel wordt de lof gezongen van onder meer de 'diepe pedagogische bezorgdheid' van deze 'vaste waarde in onze literatuur, een ongelooflijk lezer, een minzaam man, een rechtschapen mens' (p. 187-188). Vriend is ook Hubert Lampo in zijn voorwoord bij een bundel met recensies van Hardy uit 1973. Zo noemt hij 'de onontbeerlijke sympathie voor de medesterveling, zonder welke men zich geen goed leraar kan voorstellen, [...] één van zijn essentiële hoedanigheden'. Hardy is 'een welopgevoed man', aldus Lampo, die hem ook 'geestelijke paraatheid' en 'intellectuele hoffelijkheid' toeschrijft (p. 7-8). Dat klinkt allemaal wel erg wrang voor wie kennis heeft genomen van de malicieuze nationaalsocialistische propaganda in

het Jodocushoorspel dat Hardy op zijn naam, of beter misschien, op zijn geweten heeft.

Nog een vervolg

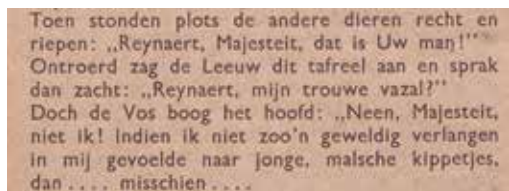
Behalve de hoorspelversie van Hardy verscheen in 1942 ook een vervolg op het vervolgverhaal van Van Genechten. De nieuwe vertelling, gepubliceerd in het augustusnummer ('oogstmaand' in NSB-terminologie) van *Ontwakend Volk*, had als hoofdtitel *Van den Vos Reynaerde* en als ondertitel *De Vormingsleider* (p. 7-8).³⁶ In minder dan twee pagina's, voorzien van enkele illustraties,³⁷ vertelt plaatsvervangend NSB-vormingsleider H.C. Nije hoe het eraan toegaat in het dierenrijk nadat Lionel de troon van zijn vader heeft bestegen en orde op zaken wil gaan stellen. De stand van het land valt bepaald niet mee. De dieren blijken beïnvloed door de geest van Jodocus en hebben er moeite mee om weer 'volgens hun eigen aard' te gaan leven. Ook is een deel van de familie van Jodocus erin geslaagd te ontsnappen. Op geheimzinnige wijze sturen de familieleden boodschappen aan de dieren in het rijk. Die worden aangezet tot opstand tegen het regime van de nieuwe koning. Lionel is ook ontevreden over de manier waarop de jonge dieren worden opgevoed. Daarin blijkt de invloed van Jodocus nog groot: ze leren veel overbodigs en aan eigen zeden en gebruiken wordt onvoldoende aandacht besteed. Zelfs de volgelingen van Lionel die zich niet misdragen, voldoen met hun gedrag niet altijd aan de eisen die gelden voor de 'draggers van den nieuwen tijd'.

Lionel roept daarom zijn trouwste vazallen voor beraad bijeen. Nadat hij de problemen heeft uiteengezet, valt er een diepe stilte die door Reynaert wordt verbroken. Die noemt de

eigenschappen van het dier waaraan de koning behoefte heeft. Dat dier moet de eer van de koning kunnen wreken waar die wordt aangetast, leiding kunnen geven aan de opvoeding van de jonge dieren, hard en streng kunnen zijn, maar ook begrijpen dat ‘velen wel goed willen, doch vaak te zwak zijn’. Het gezochte dier moet ook een geleerde zijn die de dieren kan wijzen op de zuivere levenshouding, maar hij moet niet ‘den catechiseermeester zonder zonden’ spelen. Hij moet eenvoudig zijn, openhartig, moedig, en trouw tot in de dood, zo eindigt Reynaert zijn profielschets voor de rechterhand van Lionel.

Op de vraag van de koning om hem zo'n dier te noemen, geeft Reynaert geen antwoord. De andere dieren roepen echter dat Reynaert zelf degene is die de koning nodig heeft. Daar stemt Lionel mee in. Hij vraagt Reynaert dan ook om deze belangrijke taak op zich te nemen. Maar Reynaert buigt het hoofd en zegt: ‘Neen, Majesteit, niet ik! Indien ik niet zoo'n geweldig verlangen in mij gevoelde naar jonge, malsche kippetjes, dan.... misschien.... Maar, laat ons uittrekken in uw Rijk en zoeken naar iemand, die deze taak op zich zou kunnen nemen’ (p. 8).

Een maandenlange zoektocht levert echter niets op. Nadat Reynaert zich eindelijk weer aan het hof gemeld heeft, heeft ook hij geen dier gevonden dat aan de gestelde eisen voldoet. Maar er is wel iemand die in de wereld van de mensen precies doet waar Lionel in het dierenrijk zo'n behoefte aan heeft, zo laat Reynaert weten. ‘Het was een boerenjongen uit het Kempenland en men noemde hem “Vormingsleider”’. Bedoeld is hier natuurlijk Van Genechten. Dat wordt nog eens onderstreept in de volgende zin: ‘Ik vrees echter, dat wij van genechte op genechte zullen moeten wachten, zonder een dier te vinden dat aan Uw hof een gelijke plaats in zou kunnen nemen.’ Daarop slaakt Lionel een zucht. Zijn taak valt hem zwaar. ‘En langzaam daalde de avond in de Dietsche landen’, zo eindigt Nije zijn vertelling (p. 8).

Toen stonden plots de andere dieren recht en riepen: „Reynaert, Majesteit, dat is Uw man!”
 Ontroerd zag de Leeuw dit tafereel aan en sprak dan zacht: „Reynaert, mijn trouwe vazal?”
 Doch de Vos boog het hoofd: „Neen, Majesteit, niet ik! Indien ik niet zoo'n geweldig verlangen in mij gevoelde naar jonge, malsche kippetjes, dan . . . misschien . . .”

Afb. 10. Reynaert is de ideale keuze (vervolgverhaal van Nije).

Behalve de onverholen bewondering voor NSB-vormingsleider Van Genechten springen nog enkele andere aspecten van deze vertelling in het oog. Een daarvan is de kennelijke teleurstelling over de stand van zaken in Nederland, het land waar het rijk van Lionel de overduidelijke metafoor voor is. De NSB-propaganda heeft niet geleid tot waar in de top van de afdeling Vorming op gehoopt en allicht ook gerekend was. In de mentaliteit van de dieren, de gewone Nederlanders dus, is maar weinig veranderd. Maar ook de eigen volgelingen van Lionel, lees de leden van de NSB, voldoen nog niet allemaal aan de gestelde eisen.

Opvallend is ook de positie die Reynaert in dit verhaal inneemt. Anders dan in beide verhaalversies van Van Genechten maakt hij nu deel uit van de adviesraad van de heerser over het dierenrijk. Als een van de trouwste vazallen geeft hij Lionel raad. Zozeer is Reynaert opgeschoven naar het centrum van de macht dat de andere dieren in hem de oplossing zien voor de grote problemen waarmee Lionel te kampen heeft. 'Reynaert, dat is uw man!', roepen ze uit. Net op tijd nog lijkt Nije zich als verteller te realiseren dat de eeuwige vrijbouter die Reynaert is, zo'n rol nooit zou kunnen en willen vervullen. Dat past niet bij de eigen aard waarnaar ook dit dier moet leven.

Wat dan wel? Wie kan Lionel helpen bij de vorming van de eigen volgelingen en van de andere dieren? Te betwijfelen valt of Nije met zijn antwoord de NSB'ers die *Ontwakend Volk* lezen, zal hebben gerustgesteld. Voor de nijpende behoefte in het dierenrijk aan een sterke vormingsleider wordt immers geen oplossing gevonden. In het rijk van de mensen is er een Van Genechten, maar die is uniek. Lionel en zijn onderdanen zullen nog een hele tijd moeten wachten tot ze iemand kunnen vinden die aan het hof een gelijke plaats kan innemen.

H.C. Nije werd in 1906 in Paramaribo geboren, zo blijkt uit een korte biografie in hetzelfde nummer van *Ontwakend Volk* als waarin zijn Reynaertvertelling verscheen. In 1934 was hij medeoprichter van de eerste fascistenschool in Den Haag. Voor de oorlog was hij lid van Provinciale Staten van Zuid-Holland en streekleider van de Haagse afdeling

van de Nationale Jeugdstorm. In de oorlog was hij hoofdredacteur ('hoofdpsteller') van *Ontwakend Volk*. In april 1941 werd hij benoemd tot plaatsvervangend vormingsleider (p. 27).

Voor zover zijn vervolg op het verhaal van Van Genechten nog niet duidelijk mocht hebben gemaakt hoezeer Nije het hoofd van de vormingsorganisatie bewonderde, blijkt dat in hetzelfde nummer van *Ontwakend Volk* wel uit 'De persoon van den vormingsleider' (p. 11). Daar wordt in flatteuze bewoordingen een portret van zijn superieur geschetst; twee pagina's eerder wordt Van Genechten in een paginagrote tekening ook letterlijk afgebeeld (p. 9). De maker van de tekening en de auteur van de karakterschets worden niet vermeld. Het lijkt geen twijfel dat Nije zich als hoofdredacteur – als hij al niet zelf de schrijver was – geheel heeft kunnen vinden in kwalificaties als 'zuiver Groot-Nederlandsch ingesteld' en 'een van de oudste en meest getrouwe strijders in Musserts leger'. In positieve zin wordt ook melding gemaakt van Van Genechtens beëindiging van zijn redactielidmaatschap van *De Economist* omdat de andere redactieleden weigerden daaruit Joodse collega's te ontslaan. In de laatste zin van de lofzang staat nog dat Van Genechten 'drager [is] van het vijfjaren-insigne en van het Eereteiken der Beweging' (p. 11).

Vanwaar deze lofzang in verschillende varianten? Het kan bijna niet anders dan dat Nije daarmee de positie van Van Genechten binnen de NSB en tegenover de Duitse machthebbers heeft willen versterken. Die positie was ernstig verzwakt vanwege allerlei kwesties waarover Van Genechten met de Duitsers in conflict was gekomen. Zo verzette hij zich tegen het Duitse optreden tegen de studenten, tegen het werven van vrijwilligers voor de Waffen-SS en tegen het doden van gijzelaars voor aanslagen op NSB'ers. Als een regelrechte provocatie werd beschouwd dat Van Genechten op 17 mei 1942 weigerde aanwezig te zijn bij het afleggen van de eed op Hitler door Nederlandse SS'ers.³⁸ Dat dat moest, stuitte hem tegen de borst. Zoals Gielen constateert, was Van Genechten fascistisch denkend en pro-Duits, maar kon hij de hang naar Germaanse almacht van de Duitsers niet ondersteunen. Intensieve samenwerking met andere

Germanen had zijn instemming, maar hij wilde niet vermalen worden door een 'Hitleriaanse machine' (Gielen, 1998, p. 15). Van Genechten was en bleef ervan overtuigd dat Nederland niet onder, maar naast Duitsland deel moest uitmaken van de nieuwe Europese orde. Die houding werd hem niet in dank afgenomen, zo schrijft De Jonge (2013).

In 1943 ging er voor Van Genechten veel verkeerd. In februari van dat jaar waren er drie aanslagen gepleegd op prominente NSB'ers. Zo was de hoge NSBer Hendrik Seyffardt, die net als Van Genechten niet wilde dat Nederlandse soldaten deel zouden gaan uitmaken van de Duitse SS, op 5 februari door leden van het verzet bij zijn huis neergeschoten.³⁹ Het gerucht ging dat er nog meer vooraanstaande figuren om het leven waren gebracht, van wie de namen werden verzwegen. Blijkens het verhoor dat voorafging aan zijn proces in 1945 geloofde Van Genechten in een complot. Hij dacht dat de SS, die zich geheel tegen hem had gekeerd, via geheime connecties in het verzet achter deze moorden zat; hij meende dat 'er zonderlinge draden liepen tusschen de S.S. en sommige verzetsbewegingen' (*Proces-verbaal van het verhoor van Van Genechten, 23-8-1945*, p. 12). Of er in deze bizarre complottheorie enige waarheid schuilt, laat zich moeilijk beoordelen.

Korte tijd na de moordaanslagen op zijn NSB-collega's stortte Van Genechten in. In april probeerde hij tot twee keer toe zelfmoord te plegen,⁴⁰ en werd hij opgenomen in een psychiatrische kliniek. De Jong (1975) schrijft over de zelfmoordpogingen dat Van Genechten niet tegen de spanning bestand was (p. 625). Denkbaar is dat hij ook geschokt was door informatie die hem in die tijd had bereikt over de uitroeiing van de Joden door de Duitsers. Wat bij de NSB-top in het begin van 1943 over het lot van de gedeporteerde Joden wel en niet bekend was, is niet precies te zeggen, maar volgens De Jong (1976) had Van Genechten in februari of maart 1943 daarover een gesprek met Mussert, waarvan hij zich in 1945 herinnerde 'dat Mussert hiervan zegde: "Dit is een zware bloedschuld die de Duitsers op zich laden"' (p. 342). Volgens De Jong (1976) hadden veel NSB'ers niet scherp voor ogen wat er in het oosten met de Joden gebeurde,

en ‘[reageerden] anderen op berichten of geruchten daaromtrent op zijn minst ambivalent: misschien met iets van instemming maar zeker ook met afgrijzen’ (p. 343). Dat kan ook voor Van Genechten hebben gegolden. In zijn afscheidsbrief (zie daarover ook het eind van dit artikel) schrijft hij dat hij ‘de afslachting [van de Joden] altijd huiveringwekkend [heeft] gevonden’.

Op 1 februari 1943 werd Van Genechten ontheven van zijn functie van procureur-generaal. In plaats daarvan werd hij op diezelfde dag benoemd tot Commissaris van de provincie Zuid-Holland, maar dat ambt heeft hij nooit echt uitgeoefend. In de loop van 1943 werd hij door Mussert ook ontheven van de functies die hij in de NSB bekleedde, waaronder die van vormingsleider. In september 1943 werd hij nog aangesteld tot gewoon hoogleraar strafrecht aan de Leidse juridische faculteit. Ook die aanstelling hield feitelijk niets in: de universiteit was nog altijd gesloten. Zijn politieke rol was uitgespeeld; geleidelijk trok hij zich terug uit alle openbare functies.⁴¹

Het verhaal van Van Genechten als film

Op 25 april 1943,⁴² kort nadat Van Genechten voor de tweede keer geprobeerd had een einde aan zijn leven te maken, vond in het *Asta Theater* in Den Haag de voorvertoning plaats van *Van den Vos Reynaerde*,⁴³ een film die op zijn Reynaertboek gebaseerd was.⁴⁴ Aanwezig waren de financiers, de mensen die de film gemaakt hadden en veel topfunctionarissen van de NSB en Duitse instanties. Van Genechten zelf was er niet bij. Hij werd in die periode verpleegd, aldus Barten (2010) in *Tiecelijn 23* (p. 124).⁴⁵ De verwondingen aan zijn gezicht die het gevolg waren van zijn mislukte zelfmoordpoging en de daaropvolgende operatie zullen hem hebben belet naar de voorstelling te komen.

Bij zijn verhoor in augustus 1945 vertelde Van Genechten dat hij zich na de mislukte poging van 10 april 1943 waarbij zijn pistool niet afging, in de

Afb. 11. Uit de film: Jodocus heeft een arme gans letterlijk en figuurlijk uitgekleet (Collectie Eye Filmmuseum, Amsterdam).

ochtend van 19 april 1943 in de mond schoot. ‘Op onbegrijpelijke wijze de Dokters spreken van een kans op de tien miljoen sloeg de kogel enige tanden uit, ging langs het gehemelte, bleef buiten de hersenpan, en bleef in de linkerslaap steken. Na geopereerd te zijn en een slaapkuur te hebben doorgemaakt kon ik eenigszins rustiger over mijn toestand denken’ (*Proces-verbaal van het verhoor van Van Genechten, 23-8-1945*, p. 15).

In de zomer van 1942 had Van Genechten enkele fragmenten van de verfilming onder ogen gekregen, waarover hij aan zijn uitgever schreef: ‘wat ik daarvan [...] gezien heb is werkelijk zeer aantrekkelijk’ (Barten, 2010, p. 124). In het Asta Theater viel de film kennelijk minder in de smaak, althans bij degenen die over verdere vertoning konden beslissen. Hoeveel de productie van filmmaker Egbert van Putten ook had gekost,⁴⁶ na de voorvertoning in het *Asta Theater* was er geen zaal meer waar de film nog gedraaid werd.

Wat de bezwaren tegen de film waren, is nooit duidelijk geworden. Misschien was de heldenrol van Reynaert een steen des aanstoots, zo oppert Van der Logt (2008). Voor veel Nederlanders gold de vos immers als een ontrouw dier. Voor de Duitsers had Hans Held het toch al negatieve imago van de vos zelfs nog versterkt met *Einigkeit macht Stark* (oorspronkelijke titel *Der Störenfried*),⁴⁷ waarin de vos door de goede samenwerking van de dieren uit het bos werd geliquideerd, aldus Van der Logt.⁴⁸ Hij voegt daaraan toe dat de film zijn doel misschien was voorbijgestreefd: ‘In 1943 waren de meeste Joden vanuit Nederland gedeporteerd en was het dus niet meer nodig een sterke antisemitische film te vertonen om de Nederlandse bevolking te “overtuigen” van de noodzaak van deze maatregelen’ (Van der Logt, 2008, z.p.). Rik Van Daele vraagt zich af of de film ideologisch zwakker of onpreciezer was dan het boek. Ook noemt hij als mogelijke deelverklaringen dat Van Genechten persona non grata was geworden en dat in 1943 de tijd niet gunstig was voor antisemitische propaganda (Van Daele, 2003, p. 206).

Barten (2010) stemt in met de analyses van Van der Logt en Van Daele.⁴⁹ ‘Hoe kon het prototype van een schurk ineens veranderen in een held?’, vraagt hij zich af, met verwijzing naar *Der Störenfried* (p. 125, 154). Op de techniek van de Reynaertfilm en de tekeningen werd zeer positief gereageerd, aldus Barten, maar misschien vond men het in april 1943, toen de “Grote Propaganda-actie” tegen de joden’ al voorbij was, niet meer opportuun om nog een antisemitische film uit te brengen (p. 124). Hij citeert ook uit een *Parool*-interview uit 1991 met Marten Toonder, die in de oorlog graag aan tekenfilms meewerkte, maar in deze film geen aandeel had. Volgens Toonder ging het om een ‘anti-joodse film, met een gruwelijk onbegrijpelijk verhaaltje’ (p. 153).

Inderdaad, net zoals de verhaalversies van Van Genechten en het hoorspel van Hardy is de film behalve evident antidemocratisch en pro-raszuiverheid ook zwaar antisemitisch – dat laatste met een sterke nadruk op de aan Joodse geldinners toegeschreven hardvochtigheid en inhaligheid.

En inderdaad ook, het is lastig om het verhaal te volgen dat de kijker – in overigens fraai verzorgde tekeningen – wordt voorgeschoteld.⁵⁰ Dat zou het gevolg kunnen zijn van een drastische inkorting van de film zoals die was beoogd (zie noot 44). Daartegen pleit echter dat de film van bijna twaalf minuten zoals die is bewaard geen grote afwijkingen laat zien van de scenarioversies die Barten (2010) in zijn artikel heeft opgenomen.⁵¹

Wel wijken scenario en film op een aantal punten flink af van het boek van Van Genechten, zo laat onder meer Van Daele (2003) zien. Koningszoon Lionel bijvoorbeeld komt in de hele film niet voor, en de positie van Reynaert is anders dan in het boek. Daar speelt hij een rol op het tweede plan; in de film is hij de fascistische held; Ryssen (1991) schrijft Reynaert in deze film zelfs een ‘Himmlerrol’ toe (p. 74). ‘De meer intellectuele boekversie had minder behoefte aan een duidelijke held dan de meer op propaganda gerichte tekenfilm’, zo duidt Van Daele dit verschil (p. 206).

Afb. 12. Uit de film: feest met vrolijke jazzmuziek (Collectie Eye Filmmuseum, Amsterdam).

Afb. 13. Uit de film: een familielid van Jodocus stijgt op uit de zee (Collectie Eye Filmmuseum, Amsterdam).

Een opmerkelijke toevoeging in de film is een scène aan het eind waarin de familie van Jodocus uitbundig feestviert. De vrolijk stemmende muziek die door het uit vele diersoorten samengestelde orkest wordt gespeeld, is onvervalste jazz – een verboden muzieksoort in Duitsland en het bezette Nederland.⁵² Terwijl deze muziek als een demonstratie bedoeld zal zijn van de verfoeilijke resultaten waartoe een ‘onvolksche’ cultuur kan leiden, is denkbaar dat de nationaalsocialistische kopstukken in de zaal zich geërgerd hebben aan het zichtbare plezier dat daarmee in de film teweeg wordt gebracht – niet alleen bij de familie van Jodocus, maar ook bij de orkestleden die niet bij die familie horen. Wellicht was dat een van de aspecten van de film die verdere distributie in de weg hebben gestaan.

Er is nog een ander element aan het eind van de film waarmee de kijkers in het *Asta Theater* moeite kunnen hebben gehad. Terwijl in het boek Jodocus en het grootste deel van zijn familie op het land worden vermoord, worden ze nu de zee ingedreven. Daarin kan een allusie worden gezien op het oudtestamentische Exodusverhaal, waarin de Egyptische farao probeerde het Joodse volk in de Rode Zee te drijven. In de verschillende scenarioversies van de film die nog bestaan, eindigt het verhaal daarmee. In de film zelf echter krijgen de neushoorn dieren vleugels zodra ze in de zee zijn beland en stijgen ze als een soort transparante engelen ten hemel.⁵³ Hoe dat te begrijpen valt, is een vraag die zich door een hedendaagse

analist lastig laat beantwoorden. Dat de God van de Joden hen hier net zoals in het Bijbelverhaal komt redden, kan haast niet de bedoelde interpretatie zijn. Zouden de kijkers die in 1943 in de zaal zaten, hebben begrepen hoe ze deze scène dan wel moesten uitleggen?

Waarom zijn deze twee merkwaardige scènes toe te schrijven? Heeft producent Van Putten de film met opzet onaantrekkelijk willen maken, uit mededogen met de Joodse Nederlanders? Gelet op wat Barten (1996) schrijft in zijn *In memoriam* voor deze filmmaker is dat niet waarschijnlijk. Van Putten was in 1933 al lid van de NSB en voor de oorlog was hij betrokken bij de productie van diverse nationaalsocialistische films. Tijdens de oorlog zette hij met Duitse steun *Nederland Film* op, het bedrijf waar *Van den Vos Reynaerde* werd gemaakt. Bij de productie daarvan was hij echter vaak afwezig, aldus Barten (1996): ‘Hij liet zijn medewerkers “lustig” filmen en experimenteren’ (p. 38).

Zijn er misschien medewerkers geweest die zich niet konden vinden in de nationaalsocialistische boodschappen die moesten worden verkondigd, en kans zagen om de film zo te veranderen dat die niet meer geschikt zou zijn als propagandamateriaal? Het valt niet meer na te gaan, maar onmogelijk is het niet. Zo citeert Barten (2010) Jenny Dalenoord, een tekenares die aan de film meewerkte, en in elk geval achteraf afstand nam van het product waaraan ze had meegewerkt. In 1993 zei ze daarover: ‘Die film [vond ik] niet erg sympathiek, omdat die typisch een achtergrond van anti-joodsheid had. Wij begrepen dat wel, want dat was echt de bedoeling ook, dat vonden we niet zo leuk. Maar ja, we moesten ook geld verdienen. [...] afschuwelijk, hoe verzin je het, een soort anti-joodse propaganda [...]’ (p. 118).

Nog eenmaal over Van Genechten

Hoe liep het af met Van Genechten, lange tijd NSB-prominent en schrijver van het nationaalsocialistische *Reynaert*vervolg? Na zijn mislukte zelfmoordpogingen van april 1943 en zijn verblijf in een

psychiatrische kliniek beperkte hij zich tot werk voor NSB-bladen zoals *Nieuw Nederland*. Dat eindigde in 1944.⁵⁴ Kort na de bevrijding, op 8 mei 1945, volgde zijn arrestatie. Hij werd gevangengezet in het zogenaamde *Oranjehotel*, op het terrein van de Scheveningse strafgevangenis. In het proces dat volgde, noemde Procureur-Fiscaal Zaaijer Van Genechten in zijn requisitoir een zeer bekwaam econoom en socioloog. Hij wees erop dat Van Genechten cum laude was gepromoveerd en in aanmerking was gekomen voor een professoraat in de economie. ‘Hij heeft een helder verstand’, aldus Zaaijer, ‘en voorzoover politieke verblinding het gezicht niet benevelde, was zijn inzicht in zaken verrassend [...]. Zijn mensenkennis heb ik meermalen in stilte bewonderd. Zijn werkkraft en activiteit waren enorm, al was het werk ten kwade en de activiteit te impulsief’ (*Procesverslag Van Genechten*, 1946, p. 33).

Van Genechten zelf bekende tijdens het proces dat hij schuldig was aan ‘eenzijdigheid en partijdigheid’. Verwijzend naar zijn volgehouden streven naar een Nederlands of ‘Dietsch’ nationaalsocialisme beklemtoonde hij dat hij was blijven strijden ‘tegen verduitsching, tegen annexionisme, tegen het deelnemen van vrijwilligers, tegen den dwang op de leden van de N.S.B. en tegen burgeroorlog’ (p. 62). ‘Ik heb de gevolgen van het conflict, waarin ik ben gekomen reeds ondergaan,’ zo zei hij, ‘en ik begrijp dat ik ze nog verder zal moeten ondergaan.’ Daar voegde hij aan toe dat hij misschien fel en onbeheerst was geweest, maar hij verklaarde ook dat hij in de beklagdenbank stond zonder bloed aan zijn handen: ‘Er is geen

Afb. 14. Van Genechten in de beklagdenbank op 3 oktober 1945 (bron: Nationaal Archief; fotocollectie Anefo).

mensch, die tengevolge van mij den dood is ingegaan of een onduldbaar lijden heeft ondergaan' (p. 62-63).

Op 17 oktober 1945 werd Van Genechten door het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag ter dood veroordeeld. Op 13 december 1945, kort voordat hij zou worden geëxecuteerd, pleegde hij zelfmoord door zich met een zelfgemaakt touw van onderbroekband en stopwol aan een verwarmingsbuis op te hangen. Samen met onder meer Mussert werd hij begraven in een massagraf op de Algemene Begraafplaats van Den Haag. Eind 1958 werden de stoffelijke resten van Van Genechten overgebracht naar een graf in Utrecht (begraafplaats Soestbergen), zo meldt Ten Dam (2009; 2018). Het grafmonument daar heeft hij zelf in 1943 door NSB'er Chris Agterberg laten ontwerpen, inclusief het Germaanse eikenloofsymbbool (Ten Dam, 2009; 2018; Blok & Ten Dam, 2011).⁵⁵

Aan het eind van de afscheidsbrief die Van Genechten op 8 december schreef voor de griffier van het bijzonder gerechtshof noteert hij:

Ik betuig in het bijzonder mijn spijt over de bitsige en haatdragende woorden, die ik tegenover de Joden heb gebruikt op een tijd, dat zij reeds zoo getroffen waren, al draag ik niet de minste schuld aan hun afslachting en heb ik die altijd huiveringwekkend gevonden
(*Procesverslag Van Genechten*, 1946, p. 80).

Het is een beklemmende gedachte dat een onmiskenbaar intelligente denker en in bepaalde opzichten ook idealist als Van Genechten tot het laatst toe niet heeft kunnen inzien dat hij als hoofdrolspeler in een propagandamachine voor antisemitische denkbeelden medeverantwoordelijk was voor gedrag dat met die denkbeelden werd gevoed en dat uiteindelijk in gruwelijke misdaden uitmondde.

Van kwaad tot erger, zo ging het met de misdaden van het nationaalsocialisme. Van kwaad tot erger ook, zo ging het met de opvattingen van Van Genechten en met de versies van zijn vervolghverhaal. Ook een prachtig verhaal als de Reynaert kan gemakkelijk worden misbruikt voor perfide politieke doelen, zo leert ons deze geschiedenis.⁵⁶

Robert van Genechten	Versies 'Reynaert en Jodocus'	
Geboren in Antwerpen	1895	
Voor studie naar Nederland	1914	
Terugkeer naar Vlaanderen	1916	
Vlucht naar Nederland	1918	
Veroordeling door het Hof van Assisen	1920	
Opening advocatenkantoor met Van Vessem	1925	
Promotie cum laude in Utrecht	1927	
Privaatdocent staathuishoudkunde in Utrecht	1928	
Naturalisering tot Nederlander	1930	
Lid van de NSB	1934	
Redacteur van <i>Nieuw Nederland</i>	1936	
	1937	Tijdschriftversie <i>Van den Vos Reynaerde</i> (Van Genechten)
Hoofdredacteur van <i>Nieuw Nederland</i>	1938	
Leider van de afdeling Vorming van de NSB	1938	
Gemachtigde van NSB-leider Mussert voor Onderwijs en Opvoeding	1938	
Publicatie brochure <i>Dietsche verbondenheid</i>	1938	
Leider van het Opvoedersgilde van de NSB	1940	
Procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Haag	1940	
Procureur-generaal bij het Vrederechtshof in Den Haag	1941	
Bijzonder hoogleraar volkshuishoudkunde in Leiden	1941	
	1941	Boekversie <i>Van den Vos Reynaerde, Ruwaard Boudewijn en Jodocus</i> (Van Genechten)
Publicatie brochure <i>Het Joodsche vraagstuk in Nederland</i>	1942	
Afwezig bij eedaflegging Nederlandse SS'ers op Hitler	1942	
	1942	Uitzendingen hoorspelversie <i>Jodocus</i> (Hardy)
	1942	Vervolgverhaal <i>Van den Vos Reynaerde</i> (Nije)
Mislukte zelfmoordpogingen	1943	
Opname in psychiatrische kliniek	1943	
	1943	Enmalige vertoning filmversie <i>Van den Vos Reynaerde</i> (Van Putten)
Einde officiële functies binnen en buiten de NSB	1943	
Einde redactiewerk voor <i>Nieuw Nederland</i>	1944	
Arrestatie, berechting en terdoodveroordeling	1945	
Zelfmoord	1945	

* *Graag dank ik Marijke Meijer Drees, Frits van Oostrom en Els Stronks voor hun verbeteringsuggesties bij een vorige versie van dit artikel. Voor nog resterende onvolkomenheden ben ik vanzelfsprekend alleen zelf verantwoordelijk.*

NOTEN

1 Behalve in citaten waarin de namen anders worden gespeld, wordt hier steeds de spelling aangehouden die in *Tiecelijn* gebruikelijk is.

2 Het verhaal van Van Genechten zoals het in *Nieuw Nederland* is verschenen, is te vinden via *Delpher* (<https://www.delpher.nl>; zoeken in ‘Kranten’ op ‘Genechten Reinaerde Madoc’).

3 In onder meer Ryssen (1991) en Janssens en Van Daele (2001) wordt het boek ook besproken. In onder meer Groeneveld en Barten (1991) en Van Daele (2003) wordt ook aandacht aan de film besteed.

4 Zie *Wat is, wil en doet het Opvoedersgilde?* (1940, p. 3).

5 Vanaf het decembernummer van 1938 was Van Genechten de enige redacteur.

6 Aan eventuele twijfel bij de lezer wordt met de ondertekening ‘Van Genechten’ op de laatste pagina een eind gemaakt.

7 Net als veel andere Nederlandstalige publicaties van na de oorlog waar hiernaar wordt verwezen, is het artikel van Van Oostrom te vinden via <https://www.dbnl.org>.

8 Gezien de aard en de datum van de bespreking van het boek in de NSB-weekkrant *Volk en Vaderland* (28 maart 1941) is de eerste druk waarschijnlijk eerder die maand verschenen.

9 Dat het verhaal in afleveringen gepubliceerd zou zijn, is onjuist. Het verscheen in één nummer van *Nieuw Nederland*: jaargang 4, november 1937. In *De Tijd* van 25 juli 1941 staat: ‘Dit jaar zag een werk van literaire strekking het licht n.l. “Van den Vos Reinaerde” dat reeds voor den oorlog in afleveringen was verschenen in “Nieuw Nederland”’. Ook hier is informatie dus niet correct dat het verhaal in het tijdschrift in delen zou zijn verschenen.

10 Zie Barten (2011) voor een in het Engels vertaalde versie van dit artikel.

11 Deze karakterisering is te vinden in *VoVa* van 6 juni 1941, in de kop van wat we nu een *advertorial* zouden noemen: ‘Kent u het nieuwe geestige vervolg van het middeleeuwsche dierenepos Van den Vos Reynaerde [...]?’ Gemeld werd ook dat ‘de dagbladpers het evenmin als de letterkundige tijdschriften tot dusver [heeft] aangedurfd dit werk te bespreken: de heeren zijn nog bang voor het “anti-semitisme” waarmee de schrijver zijn Jodocus het neushoorn dier ten voeten uit heeft getekend [...]’ (*VoVa*, 6 juni 1942).

12 In zowel de tijdschriftversie als de boekversie wordt de naam *Malpertiaus* gebruikt voor het erf van Reynaert in het zuiden (tijdschriftversie: ‘in het zoete

land van Waes’, p. 337; boekversie: ‘[in] het schoone land van Vlaanderen’, p. 19), maar ook voor zijn onderkomen in het noordoosten (tijdschriftversie: ‘in het land van Gelre tusschen Lochem en Ruurlo’, p. 337; ‘in de heerlijke bosschen van den Achterhoek’, p. 340; boekversie: ‘bij Lochem’, p. 78). Over het wijdverbreide gebruik van de naam *Malpertuus* zie De Potter (2022), die dit vossenhol karakteriseert als ‘een typische fictieve ruimte – herkenbaar en denkbaar (als het ware nabij), maar niet écht vindbaar’ (p. 28).

13 ‘Genachte’ en ‘genechte’ kunnen allebei worden gelezen als ‘een bepaald aantal nachten (*MNW*), en bij uitbreiding als ‘een bepaalde tijdruimte’ (*WNT*).

14 Voor een compleet en gedetailleerd beeld van het verhaal zoals Van Genechten het vertelt in zijn boek uit 1941, zie de samenvatting in Van Oostrom (1984).

15 Over de thematiek in het verhaal van Van Genechten, zie ook Haak & Honings (2022). Opmerkelijk is dat zij diens Reynaertvervolg in boekvorm beschouwen als een ‘antisemitisch jeugdwerk’ (p. 89), met een verwijzing naar Groeneveld (2019). Groeneveld schrijft dat het boek van Van Genechten een van de antisemitische uitgaven was ‘die voor een groot deel drijven op hun illustraties en daarmee kennelijk ook een jonger publiek wilden aanspreken’ (p. 271). Daarmee is het boek echter nog geen ‘jeugdwerk’ geworden. Die stelling verhoudt zich ook moeizaam met de doelgroep van het tijdschrift waarin het verhaal voor het eerst verscheen. *Nieuw Nederland* gold als het intellectuele forum bij uitstek van de NSB (Schöffner, 1978, p. 275).

16 Over antisemitische stereotypen in de literatuur en in andere vormen van culturele representatie, zie Gans en Leerssen (2007).

17 Bron: *NIOD/Meertensinstituut VoVa zoekmachine* (<https://www.meertens.knaw.nl/vova/search/>); zoeken op: ‘bij den schoonheidsspecialist’; zie ook <https://www.meertens.knaw.nl/vova/>.

18 De laatste pagina van de brochure – volgens Klijn en Te Slaa (2021) een ‘canoniek geschrift’ binnen de NSB (p. 388) – vermeldt ‘Zomer 1937’. Volgens Klijn en Te Slaa (2021) is die datering echter een falsificatie die de indruk moest wekken dat Mussert de ideeën in de brochure al had geformuleerd voor de crisis in de partij van september 1937. Klijn en Te Slaa dateren het eerste deel van de brochure, die ook in delen in *VoVa* werd gepubliceerd, op 22 oktober 1937 (p. 384). De Jonge (1979) geeft als datering voor de brochure als geheel eind oktober 1937 (p. 134).

19 Klijn en Te Slaa (2021) identificeren de auteur als Arie van der Oord (p. 391).

20 In *Het Joodsche vraagstuk in Nederland* (Van Genechten, 1942a) wordt geen verschijningsdatum genoemd. Groeneveld (2009) geeft als jaar van publicatie 1941 (p. 180). Dat is echter onaannemelijk. In het NSB-blad *Ontwakend Volk* verscheen de brochure in delen, waarvan het laatste in maart (‘lentemaand’) 1942 (Van Genechten, 1942b). Daarin worden enkele correcties genoemd die in de tekst van een in februari (‘sprokkelmaand’) 1942 verschenen deel moesten worden aangebracht. In de

zelfstandig verschenen brochure was dat al gebeurd. Die zal dus niet verschenen zijn vóór 1942.

21 Bij Hitler ging het om Madagaskar; Mussert had Guyana (Brits-Guyana, Frans-Guyana en Nederlands-Guyana, i.e. Suriname) op het oog. Blanke Surinamers zouden desgewenst naar een nieuw Nederlands territorium bij het Zuid-Afrikaanse Transvaal kunnen verhuizen; kleurlingen naar Nederlands-Indië (Meyers, 1984, p. 140-142).

22 Zie Gerlach (1998).

23 Zie ook De Jonge (1979, p. 111).

24 Zie De Jong (1975, p. 544-545).

25 Zie voor deze ontleding van Rein-aard ook Van Oostrom (1984, p. 33).

26 Hummelen (2022) citeert in dit verband directeur Lucassen van het International Institute of Social History in Amsterdam. Die stelt dat het in de omvolkingstheorie 'niet gaat om de verandering van de samenstelling van de bevolking door migratie,' maar om 'de "globaliserende elites" die bewust en heimelijk grote aantallen immigranten met andere culturele en fenotypische kenmerken binnenlaten.' Ook verwijst Lucassen naar het boek van Grant Madison *The Passing of the Great Race* uit 1916, dat deze ideeën al behelsde en van grote invloed is geweest op het wereldbeeld van Hitler (p. 2).

27 Zie ook Klijn en Te Slaa (2021, p. 75).

28 Zie ook De Jonge (1979, p. 134-135).

29 Geraadpleegd zijn hiervoor onder meer: De Haas (1942), Gielen (1998, p. 14), De Jonge (1979, p. 110-111), De Jong (1972, p. 589-590), De Ridder (2010), De Jonge (2013) en Klijn en Te Slaa (2021, p. 543).

30 Behalve de Rijks-Nederlanders en de Vlamingen werden ook de Afrikaners, de Boeren in Zuid-Afrika, tot 'de Dietsche stam' gerekend (Klijn & Te Slaa, 2021, p. 76; zie ook Mussert, 1937, p. 18). Over de ook buiten NSB-kringen langdurig gedeelde perceptie van stamverwantschap tussen Nederlanders en Afrikaners, zie bijvoorbeeld De Graaff (1993), Schutte (2011), Henkes (2011) en Meijer Drees (2018).

31 Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies was zo vriendelijk om een digitale kopie van het scenario ter beschikking te stellen. Een geluidsopname bleek niet in het bezit van het instituut. Het scenario kan worden gedownload van [https://www.cjpublications.nl/Hoorspel_Jodocus_\(1942\).pdf](https://www.cjpublications.nl/Hoorspel_Jodocus_(1942).pdf).

32 Aankondigingen verschenen in 1942 onder meer in *De Nieuwe Vlaardingsche Courant* en *De Biltsche Courant*, beide van 21 augustus, in *Het Nationale Dagblad* van 11 september en in *De Noordbrabantsche Courant* van 12 september. In 1943 stonden er aankondigingen in het weekblad *De Zwarte Soldaat* van 16 december en in *De Courant – Het Nieuws van den Dag* van 18 december. Volgens Groeneveld (2009) vatte de Nederlandsche Omroep weliswaar het idee op van een hoorspel, maar kwam het niet tot een uitzending (p. 189). Dat is dus hoogstwaarschijnlijk niet correct.

33 Over de *foot in the door technique* zie bijvoorbeeld Freedman en Fraser, 1966.

34 Ook Van Daele (2003, p. 205) en Barten (2010, p. 215) geven als datering april 1941. Navraag bij het *VRT-archief* en raadpleging van de archiefdocumenten van Wim Gielen in de *Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience* leverde echter geen informatie op die kan duiden op een radio-uitzending door de Vlaamse Omroep in dat jaar.

35 Edities van Vlaamse kranten waarin de uitzending van het hoorspel op 10 april 1942 wordt aangekondigd, zijn te vinden via <https://www.belgicapress.be>.

36 Het zogenaamde ‘Vormingsnummer’ van *Ontwakend Volk* waarin het verhaal van Nije is verschenen, is te vinden via *Delpher* (<https://www.delpher.nl>; zoeken in ‘Tijdschriften’ op ‘ontwakend volk maandblad oogstmaand 1942’).

37 De tekenaar is niet vermeld. Hoogstwaarschijnlijk was het Peter Beekman, de vaste illustrator van *Ontwakend Volk*.

38 Informatie ontleend aan De Jonge (2013) en Gielen (1998, p. 15). Van der Zee (1979) geeft als precieze datum 17 mei 1942 (p. 139); zie daarover ook Barnouw (1993, p. 6).

39 Zie De Jong (1975a, p. 447-448), De Jong (1975b, p. 625) en Meijerink (2008; 2019).

40 Volgens De Jonge (2013) deed Van Genechten in mei 1943 een zelfmoordpoging (p. 2). Noch de datering noch het aantal is hier correct. In het proces-verbaal van zijn verhoor op 23-8-1945 beschrijft Van Genechten zelf twee mislukte pogingen, de eerste op 10 april 1943 en de tweede op 19 april van dat jaar (*Proces-verbaal van het verhoor van Van Genechten, 23-8-1945*, p. 15; zie ook Barten, 2010, p. 124).

41 Zie De Jonge (2013).

42 Gielen (1998) noemt voor de vervaardiging van de film ten onrechte het jaar 1944 (p. 15).

43 Bij het *Eye Filmmuseum* kan de film voor onderzoeksdoeleinden worden aangeschaft. De film kan, in mindere kwaliteit en met steeds een groot logo, ook worden bekeken via <https://www.youtube.com>; zoeken op: ‘Van den Vos Reynaerde’.

44 In 1942 werd bij de productie rekening gehouden met een film van ongeveer de dubbele lengte (zie Barten, 2010, p. 17).

45 Barten (2010, p. 154) wijst erop dat hij eerder op gezag van filmproducent Van Putten ten onrechte stelde dat Van Genechten er wel bij zou zijn geweest (p. 154). Die onjuiste informatie is ook te vinden in Van Daele (2003, p. 206), in Groeneveld (2009, p. 189) en in Groeneveld (2019, p. 273).

46 Volgens Barten (2010, p. 17) was het oorspronkelijk begrote bedrag van fl. 15.000 eind 1942 al ruim verzesvoudigd. De uiteindelijke kosten kunnen dan ook gemakkelijk meer dan fl. 100.000 geweest zijn, anno 2022 een equivalent van ruim 700.000 euro.

47 Zie Feliers (2005) over *Der Störenfried* en over *Reintje verwekt onrust*, een op die

film gebaseerd en in het Nederlands vertaald kinderboek van Hans Held dat kort na de oorlog nog gepubliceerd is.

48 Veelzeggend is ook de titel van het zwaar antisemitische kinderboek uit 1936 van Elvira Bauer: *Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid: Ein Bilderbuch für Groß und Klein*.

49 Zie ook Barten en Groeneveld (1994; 1996).

50 Barten (2010) spreekt met recht van een ‘Walt Disney-achtige kwaliteit’ (p. 112).

51 Het typoscript van wat waarschijnlijk de meest recente versie van het scenario is (zie Barten, 2010, p. 143) bevindt zich in het Nationaal Archief (collectie J.J. Bink). Een daar met toestemming gefotografeerde versie kan worden gedownload van [https://www.cjpublications.nl/Filmscenario_Reynaerd_de_Vos_\(1943\).pdf](https://www.cjpublications.nl/Filmscenario_Reynaerd_de_Vos_(1943).pdf).

52 Zie bijvoorbeeld Wouters (1999).

53 Zie daarover ook Barten (2010, p. 126).

54 Zie De Jonge (2013).

55 Behalve Robert van Genechten zelf is hier ook zijn zoon Frits begraven. Ook die was lid van de NSB. Hij werd na de bevrijding geïnterneerd, maar na de zelfmoord van zijn vader werd hij buiten vervolging gesteld. Eind oktober 1949 overkwam hem een bijzonder en tragisch ongeluk. Foppe (2005, p. 14-15) beschrijft hoe Frits van Genechten, lopend door de Nassaulaan in Den Haag langs het gebouw waar het directoraat-generaal van het Bijzonder Gerechtshof was gevestigd en waar vier jaar eerder zijn vader ter dood was veroordeeld, werd getroffen door een ornament dat door de storm was losgeraakt van de gevel. ‘Het [ijzeren ornament] viel op het hoofd van een voorbijganger, die in zeer ernstige toestand in het ziekenhuis aan het Westeinde moest worden opgenomen; aldus een bericht in *Het Binnenhof* van 26 oktober 1949. Diezelfde nacht overleed Frits van Genechten, nog geen 25 jaar oud, aan zijn verwondingen (zie ook het bericht in de *Aaltensche Courant* van 28 oktober en het overlijdensbericht in de *Telegraaf* van 29 oktober 1949).

56 Van Oostrom (2022) laat zien dat het Reynaertverhaal ook nog altijd een brug kan slaan naar humaniteit, in dit geval via de Oekraïense tekenfilm *Lys Mykita* (‘Mykita de Vos’).

LITERATUUR

- D. Barnouw, (red.), *Correspondentie van mr. M. M. Rost van Tonningen, Deel 2: Mei 1942-mei 1945*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Walburg Pers, 1993.
- E. Barten, “Bitse en haatdragende woorden” worden “een oude fabel in nieuwe kleedij”: Robert van Genechtens Van den Vos Reynaerde verfilmd (1943), in: *Tiecelijn*, 23. *Jaarboek 13 van het Reynaertgenootschap*, (2010), p. 112-155.
- E. Barten, ‘Dutch anti-semitic colour animation in World War II: Robert Van Genechten’s Van Den Vos Reynaerde (1943)’, in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 31(1), (2011), p. 1-41.
- E. Barten, ‘Egbert van Putten (1899-1996)’, in: *GBG-nieuws*, 38 (1996), (najaar), p. 38-39.
- E. Barten & G. Groeneveld, ‘Reynard the Fox and the Jew Animal’, in: *Animation World Magazine*, 1(7) (1996). <https://www.awn.com/mag/issue1.7/articles/barten1.7.html>.
- E. Barten & G. Groeneveld, ‘Van den vos Reynaerde’ (1943): How a medieval fable became a Dutch anti-semitic animation film’, in: *Historical Journal of Film, Radio & Television*, 14(2), (1994), p. 199-214.
- E. Bauer, *Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid: Ein Bilderbuch für Groß und Klein*, Stürmer Verlag, 1936.
- M. Bergen & I. Clement, *Kopstukken van de NSB*, Mokumbooks, 2019.
- L. Blok & R. ten Dam, ‘Foute graven’ (2011). <https://www.begraafplaats.nl/de-begraafplaats/artikel/foute-graven>.
- Brochure no. 3: Nationaal-socialistische (fascistische) Staatsleer*, Hoofdkwartier NSB, 1933.
- Brochure V: Staatkundige richtlijnen der nationaal-socialistische beweging in Nederland*, Hoofdkwartier NSB, 1936.
- B.J.H. de Graaff, *De mythe van de stamverwantschap: Nederlanders en de Afrikaners 1902-1930*, 1993. (Dissertatie Universiteit van Amsterdam.)
- N. Haak & R. Honings, “Moeder vertel eens wat van Adolf Hitler!” Naziboeken voor de Nederlandse jeugd, in: *Zacht Lawijd*, 21(1-2), (2022), p. 84-101.
- J. de Haas (red.), *Nationaal-socialistisch Jaarboek*. Uitgegeven in opdracht van den organisatieleider der nationaal-socialistische beweging, 1942.
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 4: Mei ’40-maart ’41, tweede helft*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Martinus Nijhoff, 1972.
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 6: Juli ’42-mei ’43, eerste helft*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Martinus Nijhoff, 1975a.

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 6: Juli '42-mei '43, tweede helft*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Martinus Nijhoff, 1975b.

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 7: Mei '43-juni '44, eerste helft*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Martinus Nijhoff, 1976.

A.A. de Jonge, 'Genechten, Robert van (1895-1945)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Huygens ING, 2013. resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/genechten.

A.A. de Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland: Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling*, (2^e dr.), Kruseman, 1979.

'De positie der Joden in Nederland: Een zakelijk antwoord aan dr. Henri Polak', in: *Volk en Vaderland*, 26 november 1937.

L. de Potter, 'Malpertuus', in: L. de Potter, M.C. de Bailly, & S. van Impe (red.). *Gefascineerd door Vos*, Artha, 2022, p. 6-10.

M. de Ridder (red.), *Macht moet zijn in handen van de mensen met ethos: 5 brieven over macht en revolutie van Robert van Genechten aan Paul van Ostaijen (januari-maart 1919)*, Paul van Ostaijen Genootschap, 2010.

'Een radio-bewerking van 'Jodocus'', in: *Het Vlaamsche land*, 10 april 1942.

'Een radio-bewerking van 'Jodocus'', in: *Vooruit!*, 10 april 1942.

W. Feliërs, 'Reintje verwekt onrust door Hans Held', in: *Tiecelijn*, 18 (2005), p. 2-18.

H. Foppe, 'Een toneelstuk uit 1944: 'De bode van de Thermopylai'', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 23, (2005), p. 1-14.

J.L. Freedman & S.C. Fraser, 'Compliance without pressure: The foot-in-the-door technique', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, (1966), 4(2), p. 195-202.

E. Gans & J. Leerssen, 'Jews', in: M. Beller & J. Leerssen (red.), *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Rodopi, 2007, p. 202-207.

C. Gerlach, 'The Wannsee conference, the fate of German Jews, and Hitler's decision in principle to exterminate all European Jews', in: *Journal of Modern History*, 70 (1998, december), p. 759-812.

W. Gielen, 'Distels... Een vossenstreek na Van Genechten', in: *Tiecelijn*, 11 (1998), p. 9-22.

G. Groeneveld, 'Robert van Genechten en het neushoornmier', in: *Dietsche Warande & Belfort*, 153(1), (2008), p. 52-58.

G. Groeneveld, *Zwaard van de geest: Het bruine boek in Nederland 1921-1945* (tweede druk), Vantilt, 2009.

G. Groeneveld, *Hitlers jongste hoop: Nazipropaganda voor de jeugd*, Vantilt, 2019.

G. Groeneveld & E. Barten, 'Reynaert en het jodenbeest', in: *De Volkskrant*, 25 mei 1991.

- P. Hardy, *Jodocus: Satirisch hoorspel naar een gegeven van R. van Genechten*, Rijksradio-omroep De Nederlandsche Omroep, 1942. (Vindplaats: Archief 103 Nederlandsche Omroep inv.nr. 997).
- ‘[Het november-nummer van] Nieuw Nederland’, in: *Volk en Vaderland*, 5 november 1937.
- B. Henkes, ‘G.J. Schutte, Stamverwantschap onder druk. De betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, 1940-1947’, in: *BMGN – The low countries historical review*, 126(4), 2011, p. 146-148.
- A. Hitler (1925), *Mein Kampf*. [Vertaald door S. Barends, *Mijn kamp* (vierde druk), De Amsterdamsche Keurkamer, 1941].
- J. Hollaar, ‘Reinaert de vos als kameleon: Reinaertbewerkingen in Nederland, Vlaanderen (1940-1945) en Duitsland (1933-1945)’, in: S. Jentges, P. Sars, F. Wielenga, & M. Wilp (red.). *Grenzüberschreitend forschen: Zusammenfassungen ausgewählter Abschlussarbeiten des Masterstudiengangs Niederlande-Deutschland-Studien* (p. 123-140). Schriften aus dem Haus der Niederlande, Band 2. FID Benelux – Open Access Publications, 2017.
- Hummelen, ‘*Omvolking*’ wakkert wereldwijd antisemitisme aan, CIDI: Centrum Informatie en documentatie Israel, 2022. <https://www.cidi.nl/omvolking-is-antisemitisch/>.
- J.D. Janssens & R. Van Daele, *Reinaerts streken: Van 2000 voor tot 2000 na Christus*, Davidsfonds/Literair, 2001.
- ‘Kent u het nieuwe geestige vervolg van het middeleeuwsche dierenepos: Van den Vos Reynaerde verteld door R. van Genechten, met vele zwartteekeningen tusschen den tekst en een omslag in kleuren van M. Meuldijk?’, in: *Volk en Vaderland*, 6 juni 1941.
- E. Klijn & R. te Slaa, *De NSB, Deel 2: Twee werelden botsen 1936-1940*, Boom, 2021.
- H. Lampo, ‘Een criticus, een mens, een meneer’, in: P. Hardy, *Bij benadering: Dagwerk van een recensent*, De Roerdomp, 1973, p. 6-10.
- P. Lebeau, ‘Een leven in dienst van de letteren: In memoriam Paul Hardy’, in: *Noordgouw: Cultureel tijdschrift van de Provincie Antwerpen*, 18(2-3), (1978), p. 187-192.
- M.E. Meijer Drees, ‘Taalverwantschap en herinnering: Lucifer in Zuid-Afrika’, in: M.E. Meijer Drees, M. Prandoni, & R. Schlusemann (red.). *De glans van Vondels Lucifer: Opvoeren, vertalen, herinneren*, AUP, 2018, p. 203-213.
- F. Meijerink, *Seyffardt, Hendrik* (2008; 2019). <https://www.tracesofwar.nl/articles/1660/Seyffardt-Hendrik.htm>.
- M. Meuldijk, Spotprent ‘Bij den schoonheidsspecialist’, in: *Volk en Vaderland*, 7 maart 1941.
- J. Meyers, *Mussert: Een politiek leven*, De Arbeiderspers, 1984. (Open-domein, nr. 10.)
- A. Mussert, *De bronnen van het Nederlandsch nationaal-socialisme*. Hoofdkwartier NSB, 1937.
- H.C. Nije, ‘De persoon van den vormingsleider’, in: *Ontwakend Volk*, 6(11), (1942) oogstmaand, p. 11.

- H.C. Nije, 'De plaatsvervangend vormingsleider', in: *Ontwakend Volk*, 6(11), (1942) oogstmaand, p. 27.
- H.C. Nije, 'Van den Vos Reynaerde: De vormingsleider', in: *Ontwakend Volk*, 6(11), (1942) oogstmaand, p. 7-8.
- 'Overlijdensbericht Frits van Genechten', in: *Telegraaf*, 29 oktober 1949.
- 'Politieke uitzendingen van den Ned. Omroep in de week van 19-25 december 1943', in: *De Zwarte Soldaat*, 16 december 1943.
- Proces-verbaal van het verhoor van Van Genechten, 23-8-1945*, Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, Nationaal Archief.
- [*Procesverslag*] *Van Genechten*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie: Processen, No. 2. Buyten en Schipperheyn, 1946.
- 'Prof. van Genechten' in: *De Tijd*, 25 juli 1942.
- 'Radio, 19 December', in: *De Courant – Het Nieuws van den Dag*, 18 december 1943.
- 'Radio-Nieuws: Interessante grepen uit het programma van den dag', in: *De Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 21 augustus 1942.
- 'Radioprogramma', in: *De Noordbrabantsche Courant*, 12 september 1942.
- H. Reydon, 'Organisch denken', in: *Nieuw Nederland: Maandblad voor Economie, Staatkunde en Cultuur*, 2(9), (1936), p. 702-708.
- 'Rijksradio-Omroep. De Nederlandsche omroep: Interessante grepen uit het programma van den dag', in: *De Biltsche Courant*, 21 augustus 1942.
- J.M. Rohrbach, 'Die Augen Adolf Hitlers', in: *Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde*, 228(7) (2011), p. 644-650.
- M. Ryssen, 'Reynaert en het jodenbeest', in: *Tiecelijn*, 4 (1991), p. 73-75.
- I. Schöffer, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, HES, 1978 (tweede, ongewijzigde herdruk).
- G.J. Schutte, *Stamverwantschap onder druk: De betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, 1940-1947*. Suid-Afrikaanse Instituut, 2011.
- 'Storm maakt slachtoffer', in: *Het Binnenhof*, 26 oktober 1949.
- 'Storm over Nederland', in: *Aaltensche Courant*, 28 oktober 1949.
- R. te Slaa & E. Klijn, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-socialistische Beweging, 1931-1935*, (derde herz. druk), Boom, 2021.
- R. ten Dam, *De verzwegen graven van de oorlog: Robert van Genechten* (2009; 2018). <https://www.dodenakkers.nl/de-verzwegen-graven-van-de-oorlog/genechten.html>.
- R. van Daele, 'De schone en het beest: Twee Reynaertanimatiefilms uit het interbellum', in: *Tiecelijn*, 16 (2003), p. 202-214.
- R. van Daele, P. Everaers, W. Devreese & E. Verzandvoort, *Bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden, Reynaertgenootschap/ Antiquariaat Secundus*, 2004. (Aangevuld door W. Devreese, m.m.v. R. van Daele,

- P. Everaers & E. Verzandvoort), in: *Tiecelijn*, 27. *Jaarboek 7 van het Reynaertgenootschap*, (2014), p. 412-434.
- ‘Van den Vos Reinaerde: Hoorspel naar het boek van kam. Van Genechten’, in: *Het Nationale Dagblad*, 11 september 1942.
- A.P.A.M. van der Logt, *Het theater van de nieuwe orde: Een onderzoek naar het drama van Nederlandse nationaalsocialisten*, Aksant, 2008. (Dissertatie Universiteit van Amsterdam.)
- E. van der Plicht, *1943: Onderdrukking en verzet* (onder redactie van het NIOD), Spectrum, 2018.
- S. van der Zee, *Voor Führer, volk en vaderland: De SS in Nederland*, (derde herz. druk). Sijthoff, 1979.
- R. van Genechten, ‘Van den Vos Reinaerde’, in: *Nieuw Nederland: Maandblad voor Economie, Staatskunde en Cultuur*, 4(5), (1937), p. 336-347.
- R. van Genechten, *Dietsche verbondenheid*, Nenasu, 1938.
- R. van Genechten, *Van den Vos Reynaerde: Ruwaard, Boudewijn en Jodocus* (tweede druk), De Amsterdamsche Keurkamer, 1941.
- R. van Genechten (1942a), *Het Joodsche vraagstuk in Nederland*, Nenasu, 1942.
- R. van Genechten (1942b), ‘Het Joodsche vraagstuk in Nederland. Slot’, in: *Ontwakend Volk*, 6(6, lentemaand), (1942), p. 12-16.
- R. van Genechten, (1942c), ‘Het doel van de vorming’, in: *Ontwakend Volk*, 6(11, oogstmaand), (1942), p. 13.
- F.P. van Oostrom, ‘Reinaert bij de NSB’, in: *Literatuur: Tijdschrift over Nederlandse letterkunde*, 1(1), (1984), p. 28-33.
- F. van Oostrom, ‘Het oorspronkelijke verhaal van Reynaert kan nog altijd een brug slaan naar humaniteit, over alle eeuwen en grenzen heen’, in: *De Volkskrant*, 27 juli 2022, p. 24.
- ‘Vervolg op den Vos Reynaerde: Prachtig staal van volksche kunst. Het neushoorn-dier Jodocus in de Dietsche landen’, in: *Volk en Vaderland*, 28 maart 1941.
- ‘Vormingsnummer’, *Ontwakend Volk: Oogstmaand 1942*.
- Wat is, wil en doet het Opvoedersgilde?*, Secretariaat van het Opvoedersgilde, 1940.
- C.A.T.M. Wouters, *Ongewenschte muziek: De bestrijding van jazz en moderne amusementsmuziek in Duitsland en Nederland, 1920-1945*, Sdu, 1999. (Dissertatie Universiteit van Amsterdam.)
- J.J. Zurné, ‘Spijt, maar geen schuld’: Vier prominente NSB’ers tijdens hun berechting over de jodenvervolgung, in: *Skript Historisch Tijdschrift*, 32(4), (2014), p. 193-203.